

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 149 -

VERMES GÉZA, JÉZUS ÉS A JUDAIZMUS VILÁGA – A TÖRTÉNÉSZI ELEMZÉS TEOLÓGIAI OLVASATA

[GÉZA VERMES JESUS AND THE WORLD OF JUDAISM – A THEOLOGICAL READING OF A HISTORIAN'S ANALYSIS]

WINTERMANTEL BALÁZS

<https://orcid.org/0000-0002-9739-1102>

Wesley János Lelkészképző Főiskola, Soá és Kereszténység Kutatóintézet

wintermantelb@gmail.com„Az első megválaszolandó kérdés a vállalkozás célkitűzését illetően merül fel.”¹

Vermes Géza

Abstract. Vermes Géza's study collection, *Jesus and the World of Judaism*, contains texts from the author's previous lectures, compiled and edited in a single volume. Vermes approaches the Jesus of the Gospels as a historian, with the aim of researching the Gospels on the basis of the available New Testament texts. On the one hand, he draws parallels from his extensive knowledge of rabbinic literature and analyses these parallels from a linguistic, historical and literary point of view, which is an important value of his work. On the other hand, as a historian, he presents simple hypotheses without analysis and calls them conclusions. However, it is clear from the scattered information that he does not consider the New Testament as sufficient evidence in itself; he subjectively selects and rejects large parts of it on the basis of the principles of the textual and formal schools of criticism. Vermes' books are indispensable to scholars in the field because they provide incredibly rich background information on the Jewish context of Jesus' life, helping to successfully reposition Jesus within his original Jewish roots. Nevertheless, the conclusions that Vermes draws as a historian are not credible because his preconceived notions are not supported by the sources presented. Despite these problems, I would like to see Vermes's books reach the same level in the Hungarian-speaking world as Starck-Billerbeck's commentary, which Vermes sees as a threat. In this way, those interested in the life of Jesus would be able to read rabbinical sources on specific Gospel events, albeit secondhand, thereby broadening their worldview and re-establishing the Christ of Christianity in the Galilean environment and among the Jewish people. This approach builds a bridge in the Christian-Jewish relationship and helps to prevent the strengthening or revival of anti-Semitism, especially Christian anti-Semitism and anti-Judaism.

Keywords. The Jewish Roots of Jesus, the Jesus Quest, the Historical Jesus; the Text of the New Testament, Rabbinic Literature, Form- és a Literary Criticism.

Bevezetés

Életem meghatározó élménye volt, amikor huszonéves fiatalemberként 1996. december 10-én 17 órai kezdettel személyesen hallgathattam meg Vermes professzort Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermében, ahol az *Aqédat Jichaq: Ábrahám áldozatának magyarázata a rabbinikus irodalomban és Qumránban*² címmel tartott előadást. Meghívását az tette lehetővé, hogy az MTA Judaisztikai Kuratóriuma Vermes

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 149-182.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Gézának, a nemzetközi tudományos élet kimagasló személyiségének ítélte az 1996. évi Bacher Vilmos emlékérem kitüntetését.³ Magam úgy értesültem róla, hogy mivel az előző szemeszterben teológiai tanulmányaim mellett az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék Hebraisztika alapozó szakának vendéghallgatója is voltam, továbbra is figyelemmel kísértem mind a tanszéki, mind az MTA Judaisztikai Kutatócsoport előadásait és rendezvényeit. Az előadás után vásároltam meg az 1992-es első kiadás után ismételt, 1995-ben kiadott A holt-tengeri tekercsek: negyven év után⁴ c. füzetét, mely Vermesnek az MTA Judaisztikai Kutatócsoport megalapításakor, 1988-ban, szintén Budapesten, az avatóünnepségen elmondott előadását tartalmazta.

Vermes Géza az Újszövetség, a zsidó tudományok és a holt-tengeri tekercsek szakterületeinek legismertebb, legelismertebb és megkerülhetetlen kutatója, melyet Sárközi Mátyás azzal illusztrál, hogy „az Oxford Dictionary tőle kérte új kiadásához Jézus Krisztus személyének rövid meghatározását. Korábban az állt az oxfordi nagyszótárban, hogy Jézus alapította a kereszténységet. Vermes ezt így írta át: Jézus zsidó prédikátor volt, tanai nyomán jött létre a kereszténység.”⁵ Az 1996-os előadás óta eltelt időben Vermes tizenegy magyarul megjelent könyvét olvastam többször is, forgattam; nem egy esetben, mint amolyan „a magyar Starck-Billerbeck⁶-szerű” referencia kézikönyvet használtam; sajnálattal tapasztalva, hogy az immár negyedszázados Osiris kiadású, paperback kiadásokat a korabeli ragasztókötés már nem tartja, így mostani újraolvasásuk során sajátos nehézséggel is meg kellett küzdenem.

Mivel Vermes Jézus és a judaizmus világa (1997 – Osiris Kiadó, Budapest, a továbbiakban: JJV) című könyvében több mint harmincszor, azaz mintegy hét oldalanként hivatkozza, s esetenként több oldalát vagy komplett részét a trilógia első köteteként megjelent A zsidó Jézusnak⁷ (1995 – Osiris Kiadó, Budapest, a továbbiakban: ZSJ), ezért elemzésemben e kötetet sem hagyhattam figyelmen kívül, ugyanis a szerző – a felületes olvasáson túli szándék esetén – a megértéshez annak ismeretét előfeltételezi⁸.

A könyv legfőbb értékei

Vermes írásainak pozitívumát és jelentőségét nem is elsősorban kutatásán, – elismerve természetesen azok mérhetetlen érdemeit és hozadékát – hanem írásaiban elszórva megjelenő tételmondataiban látom, melyek véleményem szerint az alábbiak:

Kijelenti, hogy „Jézus zsidó volt, nem pedig keresztény.”⁹

Céljának „Jézus visszatelepítését a zsidó nép kebelébe” (Heimholung Jesu in das jüdische Volk) irányzatot jelöli meg¹⁰.

„Jézus nem keresztény volt, hanem zsidó... Lukács kivételével az újszövetségi iratok valamennyi szerzője, csakúgy, mint Jézus kortárs követői is mindannyian zsidók voltak”¹¹.

„A Jézus és a hozzá csatlakozó honfitársai között kialakuló – az evangéliumokban megörökített – konfliktusból az apostoloknak a palesztinai zsidók¹² között végzett igehirdetésének teljes sikertelenségéből kiindulva az i. sz. első századtól kezdve a

keresztény hagyomány Jézust a judaizmussal szemben álló személyként kezdte ábrázolni. Az Izraelről már levált, nem zsidó egyház minden zsidóra úgy tekintett, hogy azok valamiféle a kereszténység iránt alapvetően ellenséges dolgot képviselnek¹³.

Ezt a szembenállást jól érzékeli Bibó István, mint az antiszemitizmus egyik okát a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után c. művében, mégpedig a középkori zsidóellenes előítéletet, miszerint a középkor vallásos köztudatának része volt az a tétel, hogy a kereszténység Megváltóját

„a zsidók feszítették keresztre”. Az a tétel [...] a teológiának így nem tétele, mert hisz a másik oldalon áll az, hogy Jézus Krisztus maga s összes apostolai és első tanítványai mind zsidók voltak. A Krisztus megfeszítéséért való s közvetlen tetteseken túlmenő felelősség teológiaiilag az eredendő bűn erejénél fogva minden embert terhel; a zsidókat érő teológiai szemrehányás nem az, hogy megfeszítették Krisztust, hanem az, hogy noha elsősorban nekik hirdette az evangéliumot, nem ismerték és nem ismerik el Messiásnak.” [...] A középkori ábrázolásban „elkerülhetetlen volt, hogy ebben a történetben Krisztus és tanítványai üldözött keresztényekként, Krisztus megfeszítői pedig zsidókként jelenjenek meg, bármennyire anakronisztikus volt is ez, s bármennyire valamennyien zsidók voltak is valójában.” [...] „S ehhez járult s mindezt a hisztériáig fokozza fel az a többletképzet, hogy azoknak a közösségről van szó, akik a keresztény vallás alapítóját, Isten fiát meggyilkolták.”¹⁴

„A történeti megértés érdekében fel kell számolnunk az Újszövetség és annak zsidó háttere között évszázadok óta húzódó határvonalat, és az előbbi határozottan egy nagyobb egész részének kell tekintenünk”¹⁵.

„A keresztény olvasóknak a zsidó Jézus vallásosságába kell belemerülniük, és annak a kornak és világnak az általános gondolkodásmódjába, amelyben a zsidó Jézus élt”¹⁶.

E tételmondatokra alapuló irodalom – szerencsére – már komoly részt hasított ki magának a keresztény bibliaértelmezés hagyományán belül. Mindenképp megemlítenők az alábbi munkák, melyek Vermes kutatásakor még nem léteztek:

Shulam, Joseph (1998): *A Commentary on the Jewish Roots of Romans*. – Lederer Messianic Publications, Baltimore.

Stern, David H. (1992): *Jewish New Testament Commentary: A Companion Volume to the Jewish New Testament*. – Jewish New Testament Publications Inc., Clarksille.

Stern, David H. (2010): *Restoring the Jewishness of the Gospel: A Message for Christians*. Revised ed. – Messianic Jewish Publishers, Ashland.

Shapira, Itzhak (2013): *Return of the Kosher Pig: The Divine Messiah in Jewish Thought*. – Messianic Jewish Publishers, Clarksville.

Santala, Risto (1992): *The Messiah in the New Testament in the Light of Rabbinical Writings*. – Keren Ahvah Meshihit, Jeruzsálem. Magyarul: (2001): *A Messiás az Újszövetségben a rabbinikus iratok fényében*. – Keresztyén Segítség Hídja, Budapest.

Uschomirski, Anatoli (2022): A hegyi beszéd zsidó szemszögből. Amit a zsidók és a keresztények közösen megtanulhatnak Jézustól. – Evangéliumi Kiadó, Budapest.

Uschomirski, Anatoli (2025): Máté evangéliuma zsidó szemszögből. Tanuljuk meg jobban megérteni Jézust. – Evangéliumi Kiadó, Budapest.

Vermes könyve kapcsán megjegyzendő, hogy gondolatmenete fontossága miatt semmiképp sem mondhatjuk elavultnak, de mégis 1973-ban íródott (1994-ben frissítve), így számos, azóta bekövetkezett eredményre nem lehet figyelemmel. Az írásaiban frissnek jelzett időszakok mára már nagyon távoliak lettek: pl. a közelmúltban, 1975-ben (JJV 166. o.) 1956-ban (ZSJ 176. o.), 70 évvel ezelőtt (1973-hoz képest) (ZSJ 144. o.). Ennek ellenére tételei, a nem vallásos irodalmat olvasók esetében segíthetnek visszahelyezni Jézust népe körébe és hagyományába; elősegítve ezzel a napjainkban még mindig erősen jelen lévő antijudaista toposzok lebontását.

Vermes motivációja és módszere

Hosszas vívódás, többéves érlelődés után is csak félve vettem a bátorságot, hogy egy általam tisztelt és elismert szerző művének egyik alapkonceptióját az általa ismertetett és a tudományos elvek szerinti hiányát elemezzem, különös tekintettel a fent említett és általam is üdvözölt tételmondatokra valamint gazdagon illusztrált forrásanyagára, de pont az alkalmazott – és nem ismertetett – módszertan miatt egyes következtetései számomra nemhogy nem történésziek, de le sem vonhatók az ismertetett gondolatmenet alapján. Vermes az „evangéliumi exegézissel kapcsolatosan újabb tudományos megközelítési lehetőség körvonalazására tesz kísérletet”¹⁷. Az exegézis szónak két jelentése ismert: az első általánosságban valamely szöveg értelmezése, fejtegetése vagy magyarázata; a második a vallás(tudomány) keretében végzett Biblia magyarázat¹⁸. Vermes hangsúlyozottan történészként¹⁹ végzi vizsgálatát az „újszövetségi iratok valódi történeti értékelését”, így az általa végzett exegézis kívül kell, hogy maradjon a vallásos (legyen az akár zsidó, akár keresztény) bibliamagyarázaton. Következésképpen úgy érzem, hogy bár Vermes deklarálta nem hívő emberként közelít a szöveghez²⁰, azaz „világi” tudományként végzi vizsgálatát, mégis a keresztény, vallásos/hívő Újszövetség értelmezés – beleértve a kritika – korábbi eredményeire épít, úgy hogy ezt, mint alapállást részleteiben nem ismerteti olvasójával. Elveti a „keresztények nagyobb csoportja” általi, általa fundamentalistának nevezett Újszövetség értelmezést, vitatja az általa „az Újszövetség-kutatás napjaink legjelentősebb iskolája mesterének” tartott Rudolf Bultmann nézőpontját; majd megerősíti, hogy „a keresztény, valamint a zsidó felekezeti elfogultsággal szemben a történész elvitathatatlan jogának igyekszem újra érvényt szerezni, vagyis a hittől független kutatómunkának”²¹. Vermes szerint „az exegeta elsődleges feladata az evangéliumokban található szöveges forrásanyag felmérése, az alapszöveg feltárása, majd érthető egészé formálása.”²² Véleményem szerint ez a forrás- és szövegkritikát végző feladata, semmiképpen nem történészi munka; de az általam ismert exegézisnek sem feladata. A következtetésként

kikristályosodott elv szöges ellentétben van a könyv céljával, miszerint „forrása anyaga az Újszövetség mellett a korai rabbinikus iratok...” lennének, hiszen deklaráltan nem az Újszövetség szövege, hanem annak általa hitelesnek mondott, azaz megmaradt; teljességében nem ismert, éppen csak sejtetett látható váza képezi.

Vermes szándéka „a történelmi igazság felkutatása, legfőbb célja a történeti adatok tisztázása, mégpedig egyáltalán nem valamiféle teológiai prekonceptió bizonyítása érdekében”²³, ugyanakkor már az Előszóban értésünkre adja, hogy „kénytelenek vagyunk kételkedve szemlélni az evangéliumokban neki tulajdonított azon kijelentéseket, amelyek egy intézményes egyház alapításával és szereztetésével foglalkoznak”.²⁴ Vermes szerint Pál nem ismerte Jézust személyesen, mely állítását nem a szövegre alapozza, hanem lévén természetfölötti esemény a damaszkuszi úti találkozás²⁵, történészként nem adhat neki hitelt. Álláspontját csak kikövetkeztetni tudjuk, mert ellentétben az általa szándékolt felkutatásnak és tisztázásnak általában véve csak álláspontjainak és következtetéseinek közlését ismerjük meg²⁶. Megtudjuk, hogy a Christ Church dékánja Henry Chadwick is ezt nehezményezte, nevezetesen, hogy „[Vermes] előterjesztett egy elméletet. Én azonban nem tudom addig eldönteni, hogy igaz-e vagy nem, amíg ön el nem árulja, hogyan rakta össze a kirakós játék megmaradt kockáit.”²⁷ Vermes igazat ad Chadwicknek, ami nem csoda, hiszen az Előszóban is azt írja, hogy „eddig nem volt alkalmam arra, hogy az általam kidolgozott rendszert részletesen kifejtsem”²⁸. Csak sajnálhatjuk, hogy ez a munka a későbbi kiadások során elvégzett szövegfrissítésnél sem került elvégzésre.

A Vermes által két legfőbb veszélyforrásnak kikiáltott Strack-Billerbeck és Gerhard Kittel kapcsán jegyzi meg, hogy a „tizenhetedik és a huszadik század közötti módszertani előrehaladás mégis gyakorlatilag a nullával volt egyenlő”. A két említett szerző munkáiban „mindhiába próbálná bárki megtalálni annak a rendszernek az ismertetését, amelyet a szerzők alkalmaztak”²⁹. Sajnálatos módon Vermes olyat hiányol másokon, aminek maga sem tudott eleget tenni. Egyébként mindkét mű tartalmaz módszertani leírást, furcsállom, hogy ezt Vermes nem így értékelte³⁰. (Fenti kritikus gondolatok tükrében érdekes azt megfigyelni, hogy Vermes előszeretettel és rendszeresen hivatkozik a TDNT szócikkeire³¹; illetve lásd még a tanulmány A két legfőbb veszélyforrás c. részét.)

A „szigorúan történeti elemzés” mint cél teljesen világosan – három bekezdésben – kifejtésre került, de nem mint e kutatások vezérfonala, hanem kíváncsú cél, melyet erősítve Vermes azzal zárja az egyébként az European Association for Jewish Studies első kongresszusának elnöki előadását 1982-ben, hogy „Van esetleg valaki, aki meg akar felelni a kihívásnak?”³²

Zavaró Vermesnél a vélhetően módszertani érvként többször is hangoztatott gondolat: „az újszövetségi tudomány íratlan szabályait betartva”³³ fogad el történetileg elfogadhatónak egyes evangéliumi szöveghelyeket. Itt bizonyos szövegkritikai elvekről és

módszerekről van szó, de Vermes nem osztja meg, hogy melyik iskola, milyen kutatások által elfogadott elveket követ írásában.

Vermes a JJV bevezetőjében „a tudós Újszövetség-kutatók által hangoztatott gyakori ellenvetést” annak a válogatásnak tudja be, „amelyet Jézus eredetinek vélt tanításaiból összeállított”.³⁴ A szövegkritikai lépés és a vizsgálat tételes eredménye, mely során a szöveg eredetisége kerül vizsgálat alá nem került bemutatásra, se közlésre. Hasonló megfogalmazás az is, hogy „amennyiben hitelt adunk a kutatók álláspontjának, a legrégebbi evangéliumban semmiféle utalás nincs arra nézve, hogy Palesztinában Jézust „úr”-nak szólítják.³⁵” Se a főszöveg, se lábjegyzet nem ismerteti meg az olvasóval, hogy Vermes milyen kutatókra gondol, átvéve nézetüket. Amikor Vermes az „Uram” használatának elemzését végzi „elfogulatlan elemzése” során megállapítja, hogy „a komoly Újszövetség-kutatók között általános az egyetértés³⁶”, aminek az olvasó örülhet, hogy végre valamiben nincs vita a kutatók között, de ismét csak segítené a tájékozódást, ha Vermes bármivel alátámasztaná állítását. A mondat ugyanakkor csak nyitva hagyja a lehetőséget, hogy esetleg vannak olyan Újszövetség-kutatók is, akik mégis más állásponton vannak a zsidó és hellenisztikus elemek keveredése tekintetében az „Úr” megszólítás kapcsán és ők lennének akkor a „komolytalan Újszövetség-kutatók”? Úgy tűnik Vermes kedvelt fordulatáról lehet szó, mert „a téma valamennyi komoly kutatója, még az olyan konzervatív tudós is, mint Vincent Taylor, elismeri³⁷” mondatkezdés ismét nem ad sem elég információt, sem ellenőrizhető forrást állításának igazolására. Vermes szereti gondolatmenetét komoly csoportképző asszociációkkal erősíteni. A Jézus, Dávid fia Excursusban is így ír: „Ma már valamennyi komoly újszövetségi kutató egyetért abban, hogy ezek a nemzetségtáblázatok másodlagos források, s éppen ezért történeti szempontból nincs jelentőségük.³⁸” Azon már nem is csodálkozom, hogy erre az egyetértésre ismét csak nem kapunk semmilyen igazoltan ellenőrizhető forrást, azon viszont igen, hogy Vermes határozott célja egy történészi Jézus kép kialakítása, ezért nem értem, hogy miért gondolja úgy, hogy bele sem érdemes kezdeni a történészi kutatásba azért, mert „valamennyi komoly újszövetségi kutató egyetért valamiben”. Ha esetleg más következtetésre jutna, lehet, hogy a komoly újszövetségi kutatók egy része meginogna, s ezt nem is lenne érdemes megkockáztatni még egy történetileg hiteles Jézus-kép megteremtése céljából sem?

A kutatók kategóriáján túl Vermesnél vannak még az értelmezők is, ezek is, mint látjuk több kasztot képeznek: „Az Újszövetség néhány értelmezője, de nem a felvilágosultabbak, mint például C. K. Barrett³⁹”. Barrett *Jesus and the Gospel Tradition* műve jó nagy vitát válthatott ki, s elképzelhető, hogy ez nem is írásban történt, mivel Vermes nem hivatkozik semmire⁴⁰, csak megnevezi „néhány kutató” álláspontját, majd ütközteti azokat „mások”-éval⁴¹. Azt hihetnénk, hogy a teológia ennél már nem is tud tovább szakosodni, de Vermes bemutatja a „Biblia-magyarázat szakszerűbb ágazatának” exegetikai gondolatait is⁴², itt legalább egy írásra hivatkozik, melyből megtudjuk, hogy Vermes is tagja a „Biblia-

magyarázat szakszerűbb ágazatának”, ugyanis saját magára utal. Sajnos az nem derül ki, hogy ezen ágazatnak van-e még más tagja is rajta kívül. Barrett előkerül később is, nagyon jó benyomást tehetett Vermesre, mert a divatos német szkepticizmus kapcsán Vermes leírja⁴³, hogy nem aratott osztatlan sikert „az Újszövetség kutatói között”, „de egy olyan éles elméjű szerző, mint C. K. Barrett, aki elismeri ugyan, hogy néhány ember-fia szöveg hely másodlagos...”, s ez a lényeg, nem a mondat Vermes által vitatott második fele. Ugyanakkor a gondolatmenet jelentőségében mégis elbizonytalanodunk, mert Vermes úgy folytatja „Ha az előzőekben leírtak egyáltalán bizonyítanak valamit, akkor az éppen az, hogy a fenti állítások közül egyik sem magától értetődően igaz.” Bajban van ilyenkor az olvasó, mert amikor már úgy hitte, hogy érti, pont a szerző bizonytalanítja el. Jól jönne ilyenkor egy mindent lesöprő érv, ami nem is késik: „mivel a kutatók nagy többsége egyetért abban...” – mégis megnyugodhatunk. Kár, hogy ez a gondolatmenet nagyon messze van a történeti, tudományosan megalapozott gondolkodásmódtól.

Vermes Normann Perrin útján járva folytatta történeti kutatását, magáévá téve Perrin népszerű mottóját: „Ha kétségeid vannak, hagyd ki.” „A Jézus-Szeminárium ezt a módszertani szkepticizmust tette munkaelvévé. Ez azt jelenti, hogy inkább a kihagyás irányában hibáztak, mintsem a befoglalás irányában, így ami bekerül, annak autentikussága szinte elvitathatatlan.”⁴⁴ De mi is a Jézus-Szeminárium? Az 1985-ben Robert W. Funk által kezdeményezett kutatócsoport először összeállította a Jézusnak tulajdonított mondások listáját, majd az egyes mondások hitelességéről szavazással döntöttek. A mottó „sikeres” használatát bizonyítja, hogy a Máté evangéliumában szereplő 420 mondasból 11, a Márk evangéliumában szereplő 177 mondasból 1, a Lukács evangéliumában szereplő 392 mondasból 14, míg a János evangéliumában szereplő 140 mondasból egyetlen se bizonyult a kutatócsoport által egyértelműen eredetinek, jézusinak⁴⁵.

Vermes saját definíciója szerint az evangéliumokat akarja kutatni, hangsúlyozottan „a rendelkezésünkre álló újszövetségi szövegek alapján”⁴⁶, de nem ismert a módszere teljes részletességében. Még a helyesnek vélt értelmezésünket is összezavarja azonban, amikor az evangéliumok kutatásához a következő megjegyzést fűzi: „és kutatásunkat az evangéliumok adatainak megvilágításával egészítjük ki.”⁴⁷ Tehát akkor mégsem az evangéliumi szövegeket kutatja a történész, hanem azokkal csak kiegészít? De mit? Összegyűjtöttem azokat a meghatározásokat, melyekből világossá válik, hogy Vermes elhatározása ellenére nem az evangéliumokat kutatja, hanem egy olyan szövegtörzset, amit nem határoz meg olvasói előtt:

1. Lukács egészítette ki a történetet annak érdekében, hogy érthetővé tegye a Jézus és a zsinagóga előjárói között ezzel egy időben folyó vitát. (ZSJ 35. o.)
2. Másodlagos kiegészítésnek kell tekintenünk a következő epizódokat... (ZSJ 37. o.)
3. Néhány [mondás] pedig az eredeti mondasnak a korai egyház által módosított formája, s olyanokat is találunk, melyek valójában későbbi betoldások... (ZSJ 37. o.)

4. Márknál azonban a szöveg úgy módosul... (ZSJ 40. o.)
5. A görög Márk szerkesztőjének tulajdonítható, aki szándékosan ferdítette el Jézus egyik valószínűleg eredeti mondását. (ZSJ 41. o.)
6. A szinoptikus párhuzamok hiánya, minden kétséget kizáróan a korai keresztény hagyományban jelentkező „cenzúrázó” tendenciának tulajdonítható. (ZSJ 46. o.)
7. Az evangéliumok hallgatnak Jézus családi állapotáról. (ZSJ 131.)
8. Jézus önként vállalt cölibátusa, legalábbis attól a pillanattól kezdve, amikor alászállt reá a Szentlélek. (ZSJ 134.)
9. A Betlehem-legenda mindenestre elég gyanús. (JJV 16. o.)
10. Vissza tudja-e vezetni [a kutató] Jézus személyére azokat a szavakat, melyeket az evangélisták Jézus szájába adtak? (JJV 34. o.)
11. A szövegbe beillesztették Jézusnak azokat a mondásait, illetve gondolkodásának azokat az elemeit is, amelyek a valóságban ellentmondanak a korai kereszténység tanításának. (JJV 42. o.)
12. Jézus idegengyűlöletről tanúskodó kijelentései. (JJV 45. o.)
13. Jézus és a nem zsidók közötti valóságos vagy kitalált találkozásokról számolnak be. (JJV 45. o.)
14. Lukács és János olyan zavarónak tartották ezt a 22. zsoltár kezdő versével megegyező arámi felkiáltást, hogy a következőkkel helyettesítették... (JJV 46. o.)
15. Ezen a ponton az evangéliumok lényegi ellentmondásokat tartalmaznak. (47. o.)
16. A feltámadással kapcsolatos adatokat maguk az evangélisták „finomították”. (47. o.)
17. A kialakuló kereszténység alkotó képzeletéből származó kiegészítések. (JJV 49. o.)
18. A korai egyház és az evangélisták által véghezvitt valamennyi szerkesztői és módosító próbálkozás. (JJV 50. o.)
19. A gyökerektől való elszakadás olyan alapos volt, hogy a keresztény egyházat és vele együtt a kifejezetten számára írt irodalmi alkotásokat nem tekinthetjük úgy, mint a názáreti Jézus történeti szempontú megismerésének megbízható forrását. (JJV 51. o.)
20. Teljes mértékben lehetséges, hogy Máténál ez a Jézus által Isten megszólítására használt formula nem minden esetben autentikus, inkább Máté újításának tekinthető. (JJV 77. o.)
21. Az evangélisták a sémi nómenklatúrát valószínűleg idegennek találó nem zsidók kedvéért módosították Jézus szóhasználatát. (JJV 77. o.)

22. Ha a királyságról szóló evangéliumi tanítást a maga teljességében vizsgáljuk – pontosabban mellőzve a Máténál található és jelenlegi formájában minden valószínűség szerint másodlagos, az utolsó ítélettel foglalkozó szakaszt. (JJV 68. o.)
23. Én ezekben a mondásokban és különösen az eredetibb Máté-logionban, inkább Jézus jellegzetes túlzásainak egyikét látom. (JJV 73. o.)
24. Az egyetlen szöveghely, ahol Jézus Istent, mint „a menny és a föld Urá”-t említi, bizonytalan eredetű (Máté 11:5; Lukács 10:21). [A mondathoz kapcsolódó 60. l-j-ben Vermes idézi Bultmant, aki ezt a mondást egy elveszett zsidó iratnak tulajdonítja, de utána egy árulkodó megjegyzést tesz módszertana kapcsán: „A N. Perrin által autentikusnak elfogadott logionok között sem szerepel.”] (JJV 74. o.)
25. Az evangéliumokban Jézusnak tulajdonított, egymásnak ellentmondó kijelentések. (JJV 86. o.)
26. Az egyik ilyen beszámoló, melynek hitelességét azonban kétségbe vonom. (JJV 88. o.)
27. Figyelemre méltó tény, hogy az Atya elsőbbsége még az egyház szerkesztői beavatkozása során is érintetlen marad. (JJV 93. o.)
28. ...utóbbi egy, a zsidók és nem zsidók számára egyaránt nyitva álló egyház szerkesztői tevékenységének tulajdonítható. (JJV 104. o.)
29. Átértelmezett parabolák hagyománya. (ZSJ 138. o.)
30. Elavult, másodlagos irodalmon alapul. (ZSJ 143. o.)
31. Figyelembe véve a nyilvánvalóan nem hiteles szöveghelyeket is. (ZSJ 183. o.)
32. Gyanús beszámoló. (ZSJ 186. o.)
33. Mindezek a részletek a szövegfejlődés kései szakaszában keletkeztek, és már a korai kereszténységnek az Apostolok Cselekedeteiben is kifejeződő hitét tükrözik. (ZSJ 188. o.)
34. Ha azonban egy porszemnyi hitelessége is van a szinoptikusok tanúságtételének. (ZSJ 199. o.)
35. A történetileg ellenőrizhetetlen „húsvét utáni” időszak. (ZSJ 200. o.)
36. Aligha autentikus. (ZSJ 203. o.)
37. A korai keresztény iratokba, és ezen túl, a zsidó talajon kifejlődött hagyományba, beépüljön a niceai zsinat legerősebben nem zsidó doktrínája. (ZSJ 245. o.)

38. Ha figyelmen kívül hagyjuk a Máté evangéliumához csatolt (28:19) szentháromság-formulát (...), amely a doktrinális fejlődés legkésőbbi szakaszát képviseli, és Jézus és kora történeti vizsgálatában nem használható fel. (ZSJ 255. o.)
39. A logion az előzőekben leírtak alapján egy Jézusnál későbbi hagyományréteghez tartozó eszkhatologikus beszéd része. (ZSJ 255. o.)
40. Komoly kifogások merülhetnek fel az egyes szám második személyű stílus hitelességével kapcsolatban. (ZSJ 261. o.)
41. Eredetét tekintve egyetlen fennmaradt Isten fia mondanak sem hiteles. (ZSJ 266. o.)
42. Bár a szöveg kissé torzított formában maradt fenn. (ZSJ 268. o.)
43. A szövegek Lukácsnál és Máténál megfigyelhető manipulálása. (ZSJ 276. o.)
44. Máté evangéliumában az eredeti olvasat helyesbítése kevésbé sikeres. (ZSJ 274. o.)
45. A szöveg összeállítója azonban még így is elárulja magát. (ZSJ 275. o.)

A fenti felsorolásunkat most vessük össze Vermes leírásával, szembesülését az olyan kutatók nehézségeivel, akiknek azokat a történeti bizonyítékokat kell elemeznie, melyeken saját hitük nyugszik. „A kutatók hajlanak arra, hogy szelektív módon olvassák az evangéliumokat, vagy úgy módosítsák kutatásukat, hogy a számukra nem megfelelő részekről egyáltalán nem vesznek tudomást”⁴⁸. Vermes számára a hit nem okozhat gondot, ugyanakkor mégis szelektál, válogat és a számára nem kedvező részekről nem vesz tudomást. Ha egy szövegkritikai iskola eredményére alapozva, azt elfogadva kezdene kutatásához szempontrendszer világos és ellenőrizhető lenne; ám amikor a felsorolt forráshelyek közül ilyen-olyan érvek alapján néhányat nem vesz számításba, mivel érvei alapja nem ismert, ez szelektivitás a számára nem megfelelő részletek tekintetében. Bevezetőiből még úgy tűnik, hogy egy kanonizált, mindenki számára egyértelmű szöveggel dolgozik, de mint láthatjuk nem; azonban az általa elfogadott szövegre semmilyen hivatkozás, mutató, de még egy kivonatos táblázat sincs; így óhatatlanul is azokat a szövegeket zárja ki elemzéséből, melyek gondolatmenetéhez nem illeszkednek.

Mennyivel egyértelműbb lenne úgy olvasni Vermest, hogy szövegválogatási szempontjai esetében egy a Five Gospels⁴⁹-re hasonló, már nyomtatásban megjelent műre hivatkozna. De még az is elfogadottabb lenne – s nem ad hoc válogatási szempontot tükrözne, ha már az „eredeti arámi” evangéliumokra hivatkozik, ha a Q valamelyik kritikai kiadásában szereplő mondanásokat fogadná el⁵⁰. A fentebb összeállított „vermesi módszertani” megjegyzések és a valóban leírt eredetiségi kritériumai alapján „Vermes evangéliuma” könnyen összeállítható lenne, de sok helyet nem foglalna el.

Vermes eredményeire, konklúzióira jó példa a ZSJ Jézus, az Isten fia c. fejezetének lezárása, amikor a számos felmerült nézőpont és vitatott értelmezés után Vermes így ír: „a jelenlegi általános tudományos álláspont szerint ... [majd hozzáteszi, hogy] egyetlen

nehézsége van csupán a fenti, aprólékosan kidolgozott érvelésnek, mégpedig az, hogy nélkülözi a bizonyító erejű szövegeket.⁵¹ Véleményem szerint akkor ez nem egy következtetés, egy aprólékosan kidolgozott tétel, hanem pont ráillik arra a tudományos kategóriára, amit hipotézis néven illetünk, s várjuk, hogy előkerüljenek olyan szövegek, melyek elméletünket alátámaszthatják; de addig maradjunk csak feltevésnél.

A szövegkritika teljesen következtelen használatának legjobb példája a ZSJ VI., Jézus, a Messiás c. fejezetének B) Az Újszövetség tanúsága részének 1. Jézus tanítása alpontja. Idézetek nélkül foglalom össze tömörítve Vermes forráskezelését⁵²: Figyelembe véve a nyilvánvalóan nem hiteles szöveghelyeket is. A Lukács-féle változat Máté és Márk nehézkes összeolvasztása, és mint a másik két evangéliumtól függő másodlagos forrás, figyelmen kívül hagyható. Ha ezek a szavak autentikusnak tekinthetők, arra engednek következtetni... Márknál a „messiás” szó szándékos elhagyása az elliptikus „Én vagyok...” mondatban, melyet Lukács egyszerűen átvett, valószínűleg annak a zavaró felismerésnek tudható be... Ha azonban ez a rész nem eredeti, ...akkor ez a szöveg nem használható fel. A harmadik idevonatkozó szöveghelyet általában romlottnak tekintik, betoldásnak, s ezért figyelmen kívül hagyható. A fent megvizsgált szövegrészek közül csak az elsőt tekinthetjük autentikusnak, az eszkatológikus beszéd eredeti volta meglehetősen valószínűtlen, míg az utolsó szövegcsoporthoz eredetiségének valószínűsége gyakorlatilag a nullával egyenlő. Éppen ezért egyáltalán nem túlzás, ha megállapítjuk, hogy a messianizmus nem foglal el különösebben jelentős helyet Jézus fennmaradt tanításaiban. Továbbá azt is joggal feltételezzük, hogy a korai egyház, melynek számára Jézus volt a messiás, kénytelen volt az ebben való hitét, amennyiben létezett ilyen, további bizonyítékokkal alátámasztani.

Ez lenne egy történeti forráselemzés? Az Újszövetséget vizsgálva hat szöveget azonosít, előre jelezve, hogy figyelembe veszi a „nyilvánvalóan nem hiteles szöveghelyeket is”, holott elvetette. A hatból három, majd végül csak egy marad, mint az Újszövetség tanúsága, a többi elvetésre kerül a definíció ellenére is. És így vonja le megállapítását, mint az Újszövetség tanúsága.

Vermes számos alkalommal hivatkozik, nem egy esetben döntését elfogadva – a fentebb már említett – Norman Perrinre⁵³. Ki is Perrin? Legismertebb műve a *What is Redaction Criticism?*⁵⁴ Dan I. Via, Jr. szerkesztésében, a *Guides to Biblical Scholarship* sorozatban jelent meg, mely bemutatja még a Form- és a Literary Criticism területeket is. Perrin Vermes által is többször idézett könyvében, a *Rediscovering the Teaching of Jesus*⁵⁵ „szerkesztéstörténeti megközelítéssel megpróbálta megállapítani az evangéliumok elbeszéléseinek azt a „tovább már nem redukálható minimumát”, amelynek történeti autentikussága elvitathatatlan, és amelyet a kutatók munkájuk során biztos közös alapként használhatnak”⁵⁶.

Vermes fő kérdése „a kezdetleges keresztény mítosz megközelítése kapcsán” az hogy „lehetséges-e az, hogy a döntő kérdések leg többjét valamennyi első századi szerző tévesen

mutatta be, és hogy a huszadik századi történész, mintegy tizenkilenc évszázad elteltével, képes az általuk elkövetett tendenciózus elferdítések kijavítására és a korszak eseményeinek megbízhatóbb felvázolására, valamint arra, hogy egy közel kétezer éves üzenet autentikusabb változatát tárja fel?” (JJV 50. o.)

Vermes következtetései

Főbb megállapításait az alábbi tételmondatok adják:

- Az újszövetségi forrásanyag alapján Jézus az írásmagyarázat terén amatőr volt. (JJV 58. o.)
- Jézus munkája kudarcba fulladt. (JJV 46. o.)
- Karriere megaláztatásban és szégyenletes módon ért véget. (JJV 47. o.)
- Kétségbe vontam Jézus isteni voltát és feltámadásának valódiságát. (JJV 97. o.)
- Vermes szerint világosan felismerhető irányzat, hogy nőtt a hívők és Isten közötti közvetítők száma (Jézus, Pál, Jézus anyja, Mária, a vértanúk és a szentek) – ez saját (volt) katolikus felfogását rögzíti általános érvénnyel, noha a kereszténység nem katolikus többi része Jézuson kívül semmilyen közvetítőt nem ismer, s ismert el története során soha Vermes felsorolásából.
- Vermes szerint Pál szakadékot vágott a zsidóság és a kereszténység között. (JJV 106. o.)
- A pogány egyház Krisztusa fokozatosan kiszorította a galileai szent embert. (JJV 107. o.) – Jézus zsidósága valóban elhalványult, de ez nem Pál, hanem a konstantini fordulat eredménye volt, annak zsidóellenessége miatt.
- Jézus feltámadása még a legjobb szándékkal is csak bizonytalan és zavaros bizonyítékokon nyugvó hit. (ZSJ 51. o.)
- Még a konzervatív kutatók is egyetértenek abban, hogy a feltámadásra vonatkozó utalások legfeljebb az esemény megtörténte után keletkezett próféciák. (ZSJ 52. o.)
- Egyetlen a feltámadásra vonatkozó evangéliumi utalást sem lehet biztonsággal visszavezetni magára Jézusra. (ZSJ 51. o.)
- A feltámadást megelőző földrengés inkább képzeletbeli, mint valóságos jelenség, a természetfeletti jelenlétét jelző irodalmi klisé. (ZSJ 55. o.)

Nagyon furcsának tartom, hogy Vermes kategóriái az Egyházról és a kereszténységről szinte teljes körűen azonosíthatók saját korábbi, katolikus hagyományával. Azért, mert a történelem során a katolikus egyház volt mind hatalmában, mind időbeli kiterjedésében a legjelentősebb keresztény felekezet tanításai soha nem voltak megfélemlíthetők a kereszténység egészével, s nem vitatom, hogy ez Vermes számára is egyértelmű. Példái mégis ezt sugallják pl. Mária örök szüzességének hite (ZSJ 29. o.), Péter, mint főapostol (ZSJ 40. o.). Amennyiben azonban a hitkérdéstől teljesen elvonatkoztatunk, s maradunk a

kizárólag történeti értékelésen még ez a halvány, de – talán – bizonyítható alap is kicsúszik az érvelése alól.

Fentebb már foglalkoztunk Vermes más kutatókra való hivatkozási módszerével. Az egyes konklúziói megfogalmazása során is előszeretettel használ ilyen megfogalmazásokat. A konzervatív kutatókon kívül Vermes ismer nyitott gondolkodású kutatókat is, hivatkozik is rájuk (persze, mint tőle megszokhattuk kizárólag nevesítés és forrásmegjelölés nélkül!): „Néhány konzervatív szerzőt kivéve azonban minden nyitott gondolkodású Újszövetség-kutató, felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül, vonakodik ettől a következtetéstől.⁵⁷” – ezzel a gondolattal nehéz lenne vitatkoznunk, mivel semmilyen kapaszkodónk nincs hozzá, s így beazonosításuk is lehetetlen. Érdekes érvelési módszer, amikor az olvasó figyelme már eleve egy helyesnek vélt megoldás irányába terelődik: „Napjaink exegetikai szkepticizmusa a józan megfontolással lép szövetségre akkor, mikor ezt a mondást kiveszi Jézus szájából, és a korai egyháznak tulajdonítja; ugyanis egyetlen elfogulatlan exegeta sem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy ezek a szavak mennyire eltérnek, mind hangnemből, mind pedig tartalmukban, Jézus szokásos mondásaitól.⁵⁸” Az olyan történeti megállapítások, mint „A nem túl művelt módon vallásos galileai környezet könnyen produkálhatott haszid típusú szent embereket, akiknek a tartományban elért sikere a galileai emberi természet egyszerű lelki követelményének tulajdonítható.⁵⁹” szinte bármelyik történeti korban, bármelyik a hatalmi centrumoktól távol lévő „vidéki” vallásosságának leírására találó megfogalmazás lehet egy szociológiai, s nem egy történeti munkában.

„Általános az a feltételezés, hogy az „Úr” megjelölés egy a „húsvét utáni” periódusban bevezetett újítás, aminek semmi köze nem volt magához Jézushoz.⁶⁰” – hol itt a történeti kutatás, az evangéliumok szövegéből levezetett konklúzió? Vermes szabadjára engedett fantáziája ilyen kérdéseket is megenged: „mi értelme lehet a szüzi fogantatás szilárd hagyományának? Mert ahogyan nem volt semmi értelme eljátszani Jézus egyébként sem várt feltámadását, ugyanúgy semmi bibliai oka nem volt a szüztől születés kitalálásának.⁶¹” – ez tényleg Vermes történeti véleménye az evangéliumok szövegének vizsgálata alapján vagy az egyháztól való eltávolodásának kérdéseit próbálja beleszőni az épp aktuálisan vizsgált szövegbe?

A ZSJ Utóiratában⁶² azonban végül kiderül, hogy Vermes érti az evangélistákat (már amit meghagyott belőlük), ellentétben vele a kereszténység képtelen elfogadni a valóságot: „Az evangélisták által alkalmazott kifejezések történeti értelmét meghonosítani és elfogadni képtelen vagy attól húzódozó ortodox kereszténység egy olyan, az evangéliumokban szereplő mondások önkényes értelmezésére épített doktrina-szerkezet mellett döntött, amely szerkezet, természeténél fogva, a megalapozott bírálatokkal szemben könnyen sebezhetővé válik.” Vermes is érzi, hogy végszónak ez talán kicsit erős, ezért ismét jó lenne valakiket segítségül hívni, meg is találja a vitathatatlan érvet: „Ez a magyarázata annak,

hogy korunk Újszövetség-kutatói ezen szavak leg többjének történeti hitelessége vonatkozásában agnosztikus felfogást képviselnek. Sőt attól sem riadnak vissza, hogy tagadják még a lehetőségét is annak, hogy Jézus személyével kapcsolatban bármi történeti adatot ismerhetnénk.” Mivel Vermes azért eddig nem megy el, hisz elismer egy-két történeti adatot Jézus vonatkozásában, így az olvasó felhördülése nyomban korunk Újszövetség-kutatói felé fordul, míg Vermes halkan kuncog a háttérben azért, mert ugyan nem bizonyított, de hatásos gondolatát másokkal tudta kimondatni.

Jézus a Talmudban

A rabbinikus irodalom e szakavatott szerzőjétől érthetetlen hiányosságként merült fel bennem, – s a könyv végéig vártam arra, hogy a nyilvánvalóan tudatosan alkalmazott hiányra magyarázatot fog adni a szerző – hogy annak ellenére, hogy bármely általa tárgyalt evangéliumi témához példák sorát hozza fel a rabbinikus irodalomból, magáról Jézusról semmilyen talmudi példát vagy leírást egyszer sem említ⁶³. A téma nemcsak napjainkra került alapos feldolgozásra, hanem már a szerző kutatása idején is ismert és hivatkozott volt.

Leginkább hivatkozott forrásként említeni lett volna szükséges Dalman, Gustav (1855-1941) *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar, and the Liturgy of the Synagoge. Text and Translations* c. Cambridge-ben, 1893-ban kiadott művét. Dalman a lipcsei egyetem tanára és az Institutium Judaicum Delitzschianum igazgatója volt. Könyve tételesen listázza a rabbinikus irodalom Jézussal kapcsolatos helyeit.

A nem „szakmabeliek” számára sajnálatosan újra és újranyomva rendelkezésére áll Huber Lipót kétkötetes műve a Zsidóság és kereszténység Krisztustól a középkor végéig⁶⁴. Sajnos a könyvet erős fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel Huber szerint a rabbinizmus fő törekvése „arra irányult, hogy a kereszténység szerzőjét mennél gyűlöletesebb színben tüntetvén fel, a zsidókeresztények ellen forgalomba hozott rosszindulatú rágalomokkal (árulás, besúgás, erkölcstelen összejövedelesek stb. vádjával) és tendenciózus elbeszéléseikkel visszariasszák hitsorsaikat az evangélium elfogadásától”⁶⁵. Ugyanakkor a Második szakasz első fejezete részletes betekintést nyújt Jézus nevééről és elnevezéseiről a Talmudban, a Toszeftában és a midrásokban. Véleményem szerint a rabbinikus irodalom nemcsak nyelvészeti szinten segítheti a „történeti Jézus” kutatását, hanem történeti szinten is. Huber vizsgálódásai alapján „a Talmudban és a Toszeftában Jézusról feljegyzett legkorábbi adatok rabbi Eliézertől és kortársaitól valók; tehát körülbelül csak hetven évvel a keresztre feszítés utáni időből”⁶⁶.

Ha már a magyar nyelvű szakirodalmat hoztam fel példaként nem csak a korábban említett katolikus Huber, hanem a magyar zsidóság jeles képviselői is kimerítően és tudományos alapon tárgyalták a témát a Magyar Zsidó Szemle – több mint egy évszázaddal korábbi! – számaiban. Alljon itt példaként néhány olyan tanulmány, mely fenti állításom igazolja:

- Hochmuth Ábrahám (1884): A zsidóság és a kereszténység viszonya időszámításunk első két évszázadában 1-3.
- Perls Ábrahám (1889): Jézus nevei a Talmudban.
- Krausz Sámuel (1891): Bar Pandera.
- Lőwy Mór (1894): Még egyszer Bar-Pandera.
- Heller Bernát (1894): Az evangéliumi parabolának viszonya az aggadahhoz.
- Krausz Sámuel (1898): Jézus származásáról.
- Wellesz Gyula (1905): Elisa b. Abuja és az evangéliumok.
- Perls Ármin (1905): Máté evangéliumának eredeti nyelve.
- Blau Lajos (1914): Jézus hasonlatai a rabbinikus hasonlatok világításában.
- Blau Lajos (1916): Márk evangéliumának új magyarázata.

Mindezek tükrében felettébb érthetetlennek tartom, hogy Vermes, aki szerint „az avatott módon használt rabbinikus irodalom továbbra is az eredeti evangéliumi üzenet értelmezésének leggazdagabb forrása marad, azaz továbbra is ez a legfőbb segítség a történeti Jézus keresése során”⁶⁷ a számára elismerten leggazdagabb forrás Jézussal kapcsolatos megállapításait elhallgatja.

A téma tárgyalásához a 2007-es kiadásához képest frissnek és aktuálisnak érzem Peter Schäfer *Jesus in the Talmud*⁶⁸ c. könyvét, melynek megírására a szerzőt Johann Maier *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung* című 1978-ban megjelent könyve inspirálta. Schäfer könyvének nagy értéke, mellyel a téma korábbi irodalmából is kiemelkedik, hogy külön függelékben ismerteti a Babilóniai Talmud szövegváltozatainak teljes történetét, melyet az informatika fejlődése tett lehetővé azzal, hogy elektronikus adatbázisban kerültek feldolgozásra a talmudi kéziratok és korai szövegkiadások is, melyek közül 16 darabot hasonlított össze, külön jelölve a szövegben a cenzori törléseket Jézussal kapcsolatosan.

A bőséges talmudi hivatkozások Jézus életének egyes vonatkozásaihoz is mérvadó igazodási pontként szolgáltak volna, melyek jóval értékesebb adatok, mint mondásainak és cselekedeteinek beágyazottsága és megfeleltethetősége kora zsidó hagyományával.

A Vermes által is említett kritikák

Érthetetlen, hogy épp Vermes miért ne értené, hogy a rabbinikus hagyománynak nem része – és soha nem is fog részévé válni, épp a tanfejlődés miatt – a qumráni szövegek vizsgálata. Ezt több esetben felrója S. Safrainak, annak ellenére, hogy idézi tőle ezt indokoló világos érvét: „Annak a zsidó szektának, melynek központja Qumránban volt, (...) a könyvei (...) nem váltak a zsidó hagyomány részévé, így itt nem is foglalkozunk velük”⁶⁹. Úgy látszik a hiány annyira fáj Vermesnek, hogy pár oldallal később⁷⁰ már így ír: „A zsidó

tudományok most következő korszakában aligha lesz helye az olyan felfogásnak, amellyel egy izraeli történész kétes nemzetközi hírnevet szerzett magának. Egy az i.sz. első századi zsidó történelem irodalmi forrásait ismertető könyv legelső oldalán a szerző kijelenti: "Ezek nem váltak a zsidó hagyomány részeivé, és az apokrif iratokhoz hasonlóan itt nem is tárgyaljuk őket közvetlenül." A Samuel Safraitól származó mindkét idézet ugyanabból a könyvből származik a *The Jewish People in the First Century*-ből, nem lényegtelen ugyanakkor, hogy a JJV Bibliográfiájában felsorolt mű valójában az *Education and Study of the Torah*⁷¹, így nem csoda, hogy a hagyományos tóraoktatás ismertetésébe nem fér bele, s nem is szükséges kitérni a qumráni szövegek tartalmára. Safrai a Héber Egyetem professzor emeritusa, a zsidó nép történetének elismert oktatója. Könyvét, illetve könyveit olyan neves kiadók adták ki, mint a Brill és a Fortress Press, életében több mint 80 publikációja és 12 könyve jelent meg, a hivatkozott könyv társszerzője, közeli barátja és oktató kollégája David Flusser. Nem mellékesen jegyezzük meg, hogy Safrai Jézussal és az Újszövetséggel foglalkozik számos tanulmányában, melyeket viszont Vermes egyáltalán nem említ. Megemlítendő továbbá, hogy a *The Jewish People in the First Century a Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum* sorozat részeként jelent meg a Brill-nél, mely 2025-ben már a 18. köteténél tart. E sorozat mára már bőven foglalkozik a Vermes által korábban hiányolt holt-tengeri tekercsek és az evangéliumok kapcsolatával, ehhez példaként csak két kötetet említenék meg: *Jewish Traditions in Early Christian Literature, Volume 4. Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity* (vol. 3-4, 1996), illetve a *The Mystery of God: Early Jewish Mysticism and the New Testament* (vol. 12, 2009).

Vermes ugyanakkor örömmel konstatálja, hogy „bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy a zsidó tudományok képviselői egyre inkább felismerik a holt-tengeri kéziratok és más nem tannaikus iratok fontosságát”⁷². Örömet ugyanakkor nem enged kieljesedni, mert Jézus képének megrajzolásakor kizárólag az Újszövetség kutatókra hagyatkozik, holott Safraitól és más zsidó kutatóktól is lenne mit alkalmaznia az exegézis terén.

E hiány szintúgy fellelhető arról az oldalról, hogy semmilyen forrást nem találunk Vermesnél – a talmudi hiányhoz hasonlóan Jézus esetében – a Jézussal kapcsolatos, valamint az evangéliumi hagyomány rabbinikus kommentárjaiból; mert vannak ilyenek is, s nemcsak elvétve.

Vermes könyvében nem használhatta fel az 1993-ban megjelent könyvet *A Rabbi talks with Jesus*⁷³, mely (rabbi) Jacob Neusner alapos elemzése és értelmezése az evangéliumok valódi Jézusának, mely egyszerre váltotta ki elismerését Jonathan Sacksnak, Nagy-Britannia főrabbijának és XVI. Benedek pápának. De ne legyünk igazságtalanok, Neusner könyve talán már nem jutott el időben Vermeshez, de az 1970-ben kiadott *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*⁷⁴ bizonyára ismert lehetett, mégsem használja fel. C. G. Montefiore ráadásul saját 1927-ben kiadott *Commentary to the Synoptic Gospel* c. munkáját egészítette ki e könyvével. Nem hagyhatom figyelmen kívül e felsorolásnál Samuel Tobias Lachs

kommentárját, mely *A Rabbinic Commentary on the New Testament – The Gospels of Matthew, Mark and Luke* címen jelent meg 1987-ben⁷⁵, leginkább azért, mert Lachs már a holt-tengeri tekercseket is alkalmazza és magyarázza kommentárjában rabbinikus szempontból. Időben a mához közeledve a kép még jobban alakul, például a Hebrew Union Collage – Jewish Institute of Religion már Judeo-Christian Studies tárgykörben oktatja az intertestamentális és a korai keresztény korszak irodalmát. A téma és a zsidó-keresztény kapcsolatok egyik vezető szakértője Rabbi Michael J. Cook *Modern Jews Engage the New Testament – Enhancing Jewish Well-Being in a Christian Environment* címmel⁷⁶ jelentetett meg 2012-ben nagyon részletes kommentárt. Véleményem szerint, sőt tapasztalatom alapján a keresztény háttérből érkező kutató saját értelmezése alapján képtelen meglátni olyan összefüggéseket, amit a mai zsidó hagyományon nevelkedett olvasók észlelnek; ezért is kár látószögünket saját hagyományunkra leszűkíteni kizárva belőle a vizsgált hagyomány utódait (ha már az elődökre oly nagy súlyt fektettünk).

A poszt-biblikus judaica az Újszövetség értelmezésben

Vermes örömmel mutatja be a 17. század közepétől megindult folyamatot, mely során az újszövetségi szövegeket rabbinikus idézetek segítségével magyaráztak. John Lightfoot *Horae Hebraicae et Talmudicae* c. munkája a mai napig alapmű az újszövetség talmudi párhuzamai kapcsán. A *Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica* című utánnnyomása a mai napig kapható, magam is haszonnal forgatom. A 19. századi, következő lépcsőfok Emil Schürer *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jusu Christi* c. munkája alapvető zsidó történelmi, intézménytörténelmi és irodalomismertető munka, magam John Macpherson angol fordításában használom, ami *A History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ*⁷⁷. A felsorolásból semmiképp sem hagyható ki véleményem szerint R. Travers Hereford *Christianity in Talmud & Midrash*⁷⁸ című alapműve, melyet én tanulmányaim során David Daube *The New Testament and Rabbinic Judaism*⁷⁹ c. munkájával folytattam. A mához közelebb álló elemzés ugyan, de tematikus feldolgozása miatt örömmel használtam Michael Hilton és Gordian Marshall, OP könyvét, mely a *The Gospel and Rabbinic Judaism – A Study Guide*⁸⁰ címen jelent meg. S legyünk rá büszkék, de magyar nyelven is született átfogó elemzés az Újszövetség és a rabbinikus irodalom kapcsolatáról, mégpedig Ruff Tibornak az ORZSE doktori iskolájában megvédett munkája *Az Újszövetség és a Tóra*⁸¹ címmel.

A két legfőbb veszélyforrás

Vermes szerint vigyáznunk kell arra, hogy „egy szöveg egyediségének bizonyítását soha ne alapozzuk hiányos tudásanyagra és elégtelen információkra... Másodlagos forrásoktól való függőségük több veszélyt is rejt magában. A két legfőbb veszélyforrás⁸² Hermann Starck és Paul Billerbeck műve...”⁸³. A gondolatmenet nem új, már a ZSJ 1973-as előszavában szentelt egy bekezdést annak tudatosítására, hogy „A jelzett ismereteket nem

az Újszövetség kutatói által kedvelt két kézikönyvből, vagyis Kittel Teológiai szótárából, illetve Starck és Billerbeck kommentárjából (Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch) kölcsönöztük. Az itt felvonultatott ismeretanyag sokkal inkább a palesztinai források személyes vizsgálatának eredménye⁸⁴. (A személyes vizsgálódás ugyanakkor nem mindig követhető, s ellenőrizhető pl. „A qumráni 4. számú barlang eddig még kiadatlan fragmentumaiból ráadásul úgy tűnik...⁸⁵”, mely esetben se a szöveg, se beazonosíthatósága nem került közlésre. Vermes megfogalmazásában a H. L. Strack és P. Billerbeck (a továbbiakban Strack-Billerbeck) „tulajdonképpen egy modernizált és nagyobb terjedelmű Lightfoot, amely formailag az Újszövetség könyveinek sorrendjét követi”⁸⁶. Billerbeck hiányossága Vermes szerint az, hogy „az irodalmi forrásokat sehol sem veszi kritika alá”⁸⁷. És az olvasó számára roppant érdekes, hogy amit Vermes se Lightfootnál, se Christian Schoettgennél nem hiányol, s nem érez veszélynek, ott Billerbecknél riadót fúj; nevezetsen „a vallásos iratok jelentése csak azok számára tárul fel, akik a megértés szellemében közelítenek hozzájuk”, illetve „az alkotó tudományosságban ez a másodlagos ismeretanyag lényege szerint elégtelen”. Feltételezésem szerint – a ritka, kifejezetten ellenséges kivételtől eltekintve – a megértés szelleme nem lehet kérdéses az ilyen szintű érdeklődők esetében, s ismeretem szerint nem az alkotó tudományosságot hivatott elősegíteni, hanem kifejezetten a megismerés folyamatát a két „fő veszélyforrás”-nak kikiáltott mű.

Néhány megtévedt kutatón túl nem hiszem, hogy bárki úgy érezhetné, hogy Strack-Billerbeck 4100 oldalas kommentárjának ismeretében a rabbinikus irodalom és a héber-arámi nyelv szakértőjeként tetszeleghet, publikálhat. De a fenti – Vermes által nem kritizált munkák – és Strack-Billerbeck kommentárja – az akkori és az azóta még jobban felismert korlátai, hiányosságai és problémái ellenére – utat nyitottak a megismerhetőség tekintetében olyanok előtt is, akik nem rendelkeznek mély ismeretekkel e területen. A német nyelven olvasható rabbinikus szövegek önmagukban is sokat segítenek az evangéliumok mélyebb megértésében, s e másodlagos „szakértelem” úgy vélem még mindig több, mintha e nélkül végez bárki írásmagyarázatot. Nehezen tudok elképzelni olyan Újszövetség magyarázót, aki Vermes félelmét valóra váltva egy-egy újszövetségi igever s eredetiségét Starck-Billerbeck alapján mondaná ki⁸⁸.

Nagyon érdekes momentumnak tartom, hogy többször olvastam teológiai folyóiratokban, internetes blogokban afelett való őszinte kesergést, hogy Strack-Billerbeck kommentárja kizárólag németül olvasható. Nagyon megmaradt bennem az az elsőre meghökkentő, de belegondolva frappáns válasz, hogy az elmúlt 100 év során teológusok jelentős száma azért tanult meg németül, hogy Strack-Billerbeck kommentárját megfelelő szinten használni tudja. Ennek ellenére 2014-ben a Logos Bible Software, jelenleg Faithlife (Lexham Press) bejelentette, hogy lefordítja angolra Strack-Billerbeck kommentárját, amit az érdeklődők nagy száma és a kiadványra való előre jelentkezés alapján határozott el. 2021-

ben, 100 évvel megjelenése után Strack-Billerbeck immár olvasható angolul is⁸⁹, ami véleményem szerint önmagáért beszél. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencián 2023-ban és 2024-ben is téma volt Strack és Billerbeck munkássága. Enghy Sándor görcső alá vette az intertextualitást és a szövegkezelés tanulságait, visszaemelve a konferenciális közegbe a napjainkban reneszánszát élő művet.

Személyes kitérőként hadd említsem meg, hogy életem eddigi legdrágább könyve Strack-Billerbeck kommentárjának ötödik és hatodik, egybeszerkesztett, kifejezetten vékonyka kötete volt. E két kötet kizárólag indexeket tartalmaz; az előző négy kötet rabbinikus irodalmi hivatkozásait, személyneveit és földrajzi helyeit. A „klubhoz tartozás” élményét élhettem át, amikor az egyszerű e-mailben megrendelt könyv minden előzetes egyeztetés és fizetés nélkül megérkezett postán a C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung müncheni kiadótól mellékelve a számlát (postaköltség nélkül). Jó eséllyel gondolta a kiadó, hogy, aki már ilyen könyvet rendel, az ki is fogja fizetni. Nem szükséges Strack-Billerbeck teológiai nézeteit osztani, kutatásunkat jelentősen segíti már az is, ha az indexek alapján az egyébként – ma már a védelmi idő lejártát követően – Adobe Acrobat fájlként, ingyenesen is rendelkezésre álló anyagból az érdeklődő csak az adott újszövetségi hely rabbinikus párhuzamait keresi ki. Ezek után már nem szükséges Billerbeck német fordítására hagyatkoznunk, mert a pontos forrás ismeretében a rabbinikus szöveghely könnyen kikereshetővé válik. Tudom, Vermes ezen megbotrálnakozna, de nem csak az eredeti nyelven, hanem akár rabbi Adin Even-Israel Steinsaltz fordításában (Koren Talmud Bavli, The Noé Edition) vagy akár a Jay Schottenstein vezetésével a Mesorah Heritage Foundation kiadásában megjelent The Schottenstein Talmud Bavli kötetekben, hogy csak talmudi példákat hozzak. Mindét angol nyelvű fordítás ortodox zsidók munkája, tüköroldalon tartalmazza az eredeti szöveget is; így a szöveghűség és az az értelmezés nem lehet kérdéses.

Nyelvhasználat kapcsán az eredeti nyelv hiányát rója fel Vermes Strack-Billerbecknek, ennek ellenére Vermes is az angol kiadás alapján idézi a Pesikta Rabbati-t, holott számára nyilvánvalóan nem okozott volna nehézséget az eredeti források héber nyelvű használata sem.

Megjegyzem, hogy Vermes még azt is felrója a kommentárt 1922-1928 között megjelentető Billerbecknek, hogy bár a figyelem az 1930-as évektől kezdve Szentírás arámi parafrázisai felé fordult, ez Billerbecknél elhanyagolt terület. De ha a „Pentateuchus palesztinai targumjai iránti érdeklődést P. Kahle keltette fel azzal, hogy 1930-ban kiadta a kairói Genizában őrzött targum töredékeket⁹⁰” ezt hogy tudta volna Billerbeck kommentárjában szerepeltetni? Igaz ez az 1956-ban a Vatikáni Könyvtárban újra felfedezett Neofiti I. kódexre is.

Billerbecken kívül többször kritizálja Vermes A. Büchlert is, leginkább azért, mert *Types of Jewish-Palestinian Piety from 70 B. C. E. to 70 C. E.* „inkább információk kincsestára,

semmint az adatok alapos történelemkritikai értékelése”⁹¹. Én ugyanezt látom Vermesnél is!

Természetesen magam is fontosnak, sőt elengedhetetlennek tartom az eredeti nyelvek ismeretét, de nem mindenki jut el vermesi magasságokba, ahogy ezzel ő is tisztában van, amikor az Újszövetség bármely képesített kutatójával szembeni követelményeket határozza meg: „Vajon elérhetetlen ábránd ez csupán? E követelmények teljesítése, belátom, jelen tudományos képzési programjaink keretén belül lehetetlen.”⁹² Egyetértve az ideállal, én úgy gondolom, hogy még segédeszközökkel, közvetítő nyelvek használatával is az evangéliumok mélyebb megismerésére juthatunk, mint ha a „másodkézből való” források használatát eleve kizárnánk. De miért is? Alkalmazva a forráshasználat általános szabályait, gondosan mérlegelve azok indítékát, hátterét, korát és célját megfelelő alkalmazásuk nem hogy hátrány, de egyenesen tudományos követelmény, mint például az általam nem részletezett másik legfőbb veszélyforrás is: Kittel, Gerhard / Friedrich, Gerhard (Hrsg.) Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (angolul: Theological Dictionary of the New Testament).

Összehasonlítása a rabbinikus irodalommal

Vermes tétele szerint „a héber-Biblia, az apokrif és pszeudepigráfikus irodalom, a qumráni iratok és a rabbinikus irodalom hatalmas corpora több szempontból is alkalmasabb arra, hogy megvilágítsa az evangéliumokban lejegyzett szavak és cselekedetek valódi jelentését.”⁹³ Vermes munkáiban sűrűn hoz párhuzamos történeteket és mondásokat a rabbinikus irodalomból, s különösen a Talmudból. A rabbinikus irodalom esetében nem jelent problémát az evangéliumok után több évszázaddal való szerkesztés [i. sz. 200 – 500], s fel sem merül annak teológiai motiváltsága. Ugyanakkor a Strack-Billerbeck kommentár kritikája során azt nehezményezi, amit maga is végez, nevezetesen: „nem hangsúlyozza az egyik legnagyobb nehézséget, amellyel az Újszövetség kutatójának szembe kell néznie, nevezetesen azt, hogy az általa felhasznált írásos szöveganyag lényegesen későbbi, mint a megvizsgált dokumentumok. [...] A szerzők azonban egy szóval sem magyarázzák meg, hogy ezek a harmadik vagy negyedik századból származó szövegemlékek hogyan és milyen szempontból bírnak jelentőséggel a minden kétséget kizáróan az i. sz. első századra datálható Máté 1:1 exegézise során. [...] Sehol nem szerepel a jelzése annak, hogy a rabbinikus eszmék maguk is hagyomány fejlődésének termékei.”⁹⁴ Teljesen egyetértek Vermes kritikai megjegyzéseivel, ugyanakkor pont ez rovom fel részére is!

Vermes érezhette az időbeliség buktatóját, mert kitért a kérdésre⁹⁵: „a zsidó hagyomány irodalma, a rabbik művei az ezt követő évszázadokban keletkeztek, és kétséges, hogy relevánsak-e” – idézi J. A. Fitzmyer véleményét. Válasza szerint „Van ugyan némi igazság ebben a véleményben, egészében véve azonban mindez csak okoskodás.”⁹⁶ Úgy érzem a kérdésre adott válasz semmiképp sem tudományos, hanem inkább érzelmi alapon született. Ugyanitt folytatólag felteszi Vermes a kérdést, hogy „Ha választhatunk az evangéliumokkal

egykorú forrás és az evangéliumoknál későbbi forrás között, nyilván az előbbit kell választanunk. Mivel azonban a qumráni anyag terjedelme eltörpül a Misna, a Talmud és a többi zsidó irat mellett, és legtöbbször még töredékes is, az Újszövetséget több vonatkozásban is megfosztanánk zsidó háttérétől, ha a rabbinikus irodalmat egyáltalán nem vennénk figyelembe. Ma már nagyon kevés tudós tagadná, hogy a rabbinikus iratok annak ellenére, hogy összeállításuk csak i. sz. 200 és 500 között ment végbe, nagy mennyiségű, az i. sz. első századra visszavezethető hagyományanyagot tartalmaznak, és a bennük található régibb és újabb anyag gyakran már minimális szövegkritika alkalmazásával is megkülönböztethető egymástól.” E gondolatmenetben két problémára szeretném felhívni a figyelmet. Vermes tudja, hogy az evangéliumokkal egykorú forrás használata lenne alkalmas összehasonlításra, de mivel ilyen kevés van, ezért elfogadhatónak tartja az olykor négy évszázaddal későbbit is. Másrészt, míg az evangéliumok esetében nagyon erős forráskritikával szinte alig marad valami, amit ne szerkesztés, késői betoldás vagy az egyház magyarázatának tudna be, a rabbinikus szövegek esetében jóval megengedőbb, mivel összehasonlításai során még az itt elméletben levezetett minimális szövegkritikát sem alkalmazza; magam egyetlen helyet találtam Vermes talmudi idézeteiben, ahol a szöveget egy későbbi hagyománynak tudta be (lásd Hanina, másodlagos történetek⁹⁷).

Vermes máshol így összegzi a vita általa képviselt álláspontját: „Ha a megfelelő korszakból származó, a megfelelő nyelven írt, a megfelelő irodalmat képviselő és jelentős mennyiségben fennmaradt anyag állna rendelkezésünkre, akkor valóban nem lenne szükség semmilyen későbbi korszakból származó irat figyelembevételére interpretációs célból”⁹⁸. Vermes állításának igazat adva tisztelettel kérdezem: Ha az első század végére már végleges formát nyert evangéliumokat nem fogadja el vizsgálata során autentikus szövegnek, akkor a megfelelő nyelven írt, a nem megfelelő irodalmat képviselő anyagot évszázadokról későbből miért tekinti meghatározónak vizsgálata során? Módszertani ismertetésében megállapítja, hogy „az Újszövetségben Jézusnak (a Misnában és a Talmudban pedig a rabbiknak) tulajdonított mondások későbbi szerkesztés eredményei, vagy éppen szabad betoldások”⁹⁹; nem sokkal később pedig a rabbinikus források kapcsán arról ír Vermes, hogy „az evolúciós tények befolyással vannak a dokumentumokra”¹⁰⁰. Vermes írásaiban megszámlálhatatlanul sokat hivatkozik a talmud rabbiktól származó mondásaira, melyek ezek szerint teljesen felesleges gondolatkísérlet eredményei. Hivatkozásainál egy esetben sem szerepelnek olyan megfogalmazások, melyeket az evangéliumoknál előszeretettel használ pl. a hagyomány alakítása, a szerkesztők szándéka vagy az elvégzett korrekciók.

Más szavakkal, de a ZSJ is ismerteti a vita álláspontjait¹⁰¹. „J. A. Fitzmyer álláspontja elég különös. Legfontosabb következtetéseim helyességét teljes egészében elismeri ugyan, kijelenti azonban, hogy érveim helytálló pontjai az Újszövetség kutatása szempontjából irreleváns szövegekre támaszkodnak. Fitzmyer felfogása azt jelenti, hogy az i. sz. I.

századnál későbbi arámi szövegek a filológiai összehasonlítás eszközeként nem alkalmazhatók: vagyis a rabbinikus irodalmat kérjük mellőzni! Ideális esetben ez a megközelítés elfogadható lenne, ha rengeteg arámi szöveg állna rendelkezésünkre az i. sz. I. századból, amely szövegek bemutatják a megfelelő szókincset, stílust és nyelvi szerkezetet. Ha például rendelkezésre állnának az Újszövetséggel egy időben és ugyanabban a dialektikusban írt arámi evangéliumok, nyugodtan félretehetnénk az egy-két századdal később írásba foglalt rabbinikus iratokat. Sajnos nem vagyunk azonban ilyen szerencsés helyzetben.” Nem értem Vermest, logikusan levezeti a helyzetet, látja, hogy a helyzet nem ideális, s még a hipotetikus arámi evangéliumok fellelése esetére is módszertanilag helyes következtetést von le, melyből egyértelműen következik minden olvasója számára, hogy a több évszázaddal későbbi rabbinikus szövegek használata miért nem megfelelő eljárás filológiai szempontból: „Mindamellet persze elképzelhető, hogy az evangéliumokat kronológiailag megelőző arámi forrás nem lenne ugyanúgy megfelelő, mint az evangéliumoknál később íródott szöveg. Ki tudná megmondani, hogy egy i. sz. 150-ben használt arámi kifejezés áll-e közelebb az Újszövetség mögött meghúzódó arámihoz, vagy az i. e. 100 körül leírt qumráni arámi?”

Ahogy a JJV tanulmányaiban haladunk előre, úgy tűnik, mindegyiknél előjön a kérdés, azaz Vermes nehezen emészt meg Fitzmyer gondolatait. Az „Emberfia vita” kapcsán Vermes odáig jut, hogy „Fitzmyer módszertani alapelvének érvényessége vitathatatlan”¹⁰². Már kezdtem azt érezni, hogy Vermes forráskezelése kapcsán meggyőzhető volt, de nem. A „Vitathatatlan”-t könnyen lesöpri az alábbi, immár sokadszor megismételt állításával: „Valóban helytelen volna az Újszövetségnél későbbi – vagy akár korábbi – szövegekre támaszkodnunk, ha jelentős mennyiségben állnának rendelkezésünkre megfelelő dokumentumok¹⁰³. Ilyenek nincsenek, mert „a rendelkezésre álló első századi összehasonlító anyag igen csekély; ráadásul nem is a megfelelő műfajt, stílust, szóhasználatot és nyelvjárást képviseli.”¹⁰⁴ Azért sem lehetnek, mert az evangélium, mint műfaj; s hozzá legközelebb álló életrajz „mint Philón műve, a Mózes élete, vagy az önéletrajz, mint például Josephus Vitája, a zsidó irodalomban kizárólag görög nyelven fordul elő.”¹⁰⁵ Vermes meggyőzte magát? Az „Ugyanakkor”-ral kezdődő mondat logikai bukfenceivel mégis eljutunk a talmudi összehasonlítás szükségességéhez, mert „jó okunk van azt hinni, hogy a szövegek dialektikusbeli különlegességei megelőzik írásban való lejegyzésük korát.”¹⁰⁶ A talmudnál még ez is lehetséges, az evangéliumok esetében pedig az alkalmazott – de nem ismertett – formakritikai megfontolások alapján nem. Vermes is idézi Fitzmyer gondolatait fenti érvelése kapcsán, mely szerint az csak „Vermes menekülése az obscurum per obscuriushoz”¹⁰⁷.

Vermes sokadszor válaszol a ki nem mondott kritikára: „Felmerülhet az az ellenvetés, hogy bár az Abba Hilкия-történet az i. e. I. századi zsidó történelem egyik epizódja, jóllehet csak a sokkal később összeállított babilóniai Talmudban maradt fenn. Vajon módszertanilag

helytálló-e, ha a nyelvhasználatot antedatáljuk az i. e. I. századra (Abba Hilcia korára), vagy akár csak Jézus idejére? Nyilvánvaló, hogy közvetlen bizonyíték hiányában a bizonyosság semmilyen foka nem érhető el, ennek ellenére úgy tűnik, hogy a tények egy ilyen felvetés mellett szólnak.¹⁰⁸ Gondoljuk át még egyszer „a történeti módszertant”: Nyilvánvaló, hogy közvetlen bizonyíték hiányában a bizonyosság semmilyen foka nem érhető el, ennek ellenére úgy tűnik, hogy a tények egy ilyen felvetés mellett szólnak – vajon egy ilyen állítást bármilyen magát tudományosnak gondoló szakterület komolyan vehet? Az érvelésre még egy példát hoznék: „Tény... amennyiben jelentéktelen mennyiségű forrásanyag egyáltalán lehetővé tesz bármiféle következtetést, úgy tűnik fel...”¹⁰⁹ – ez ugye szintén nem tény, hanem feltételezés.

Az ilyen helyzetekből vonódik le az olyan kicsit nehezen feldolgozható következtetés, hogy egy Máté evangéliumában szereplő mondásnak (Máté 25:31-46) megfeleltethető rabbinikus tanításra (bSot. 14a és Targum Ps.-Jonathan Deut 34:6 parafrázisa), mely elismerten a harmadik századi palesztinai bölcs, Hama bar Hanina szájából hangzik Vermesnél érdekes módon „e tanítás talmudi-targumi formájának keresztényiesített változat”¹¹⁰-ként jelenik meg. Vermes a targum-hagyomány eredetire való visszavezetési kísérletének leírásakor megadja a szövegek szerkesztési időpontjait: „a Talmudon (mondjuk, i. sz. 500-at tekintve a végső szerkesztés és a harmadik-negyedik századot a kérdéses hagyomány kialakulásának időpontjaként), a tannaikus Midráson (második-harmadik század) és az Újszövetségen (első század) keresztül”¹¹¹. Egyenesen haladva az időben Mátétól (első század) a midrásig (második-harmadik század) a Talmudig (harmadik-negyedik század a hagyomány kialakulása és i. sz. 500 a végső szerkesztés időpontja) hogy is lesz a Máténál szereplő versekből keresztényiesített mondás??? Annak tükrében pedig felettébb érdekes, hogy más esetben épp az Újszövetség „hitelesíti az első században Hillél és Sammai házai között, úgymond, fennálló ellentét visszhangját a második századi Misnában”¹¹². Máshol is erősíti Vermes az Újszövetség megbízhatóságát a talmudi iratok kapcsán: „A rabbinikus iratokban ábrázolt galileai-júdeai gyűlölködést, furcsa módon, éppen az Újszövetség, a negyedik evangélium visszhangozza a legtisztábban.”¹¹³ A dánieli szentírási szakaszok és a paruszia szövegösszefüggésében Vermes azt állítja, hogy „az evangéliumok itt megelőlegezik a rabbinikus irodalom doktrínáját”¹¹⁴, mely gondolat kapcsán ismét az alkalmazott időrenden kezdtem el gondolkodni.

A rabbinikus irodalom hiánya is érv Vermes számára, mert találhatunk nála olyan állítást is, hogy „az i. sz. I. századból való adatok hiánya ellenére is bizonyítható”¹¹⁵, csak sajnos a lehetséges bizonyítás marad el.

A Holt-tengeri tekercsek hatása az Újszövetség tanulmányozásában c. fejezet számos lényeges és négy fő gondolatot mutat be, melyek a kereszténység és a qumráni közösség kapcsolatában meghatározók, de nagyon elhalványítják azok a gondolatok, melyek nem

mint tudományos kutatás eredményeként, hanem hipotézisszintű megfogalmazásként jelennek meg pl.:

- a templom helyettesítése Pál teológiájában nem tulajdonítható a pusztá véletlennek, s joggal feltételezhetjük, hogy a qumráni szimbolizmus, direkt vagy indirekt módon ismert volt Pál előtt.
- Qumrán a legnagyobb valószínűséggel a szervezet és a szokások tekintetében gyakorolhatott hatást az újszövetségre.
- az egyházi adminisztráció pénzügyi szervezői tanulmányozták a qumráni pénzkezelési módszereket (?).
- a pünkösd ünnepe, mint a kereszténység megalapításának dátuma a kereszténység részéről polemikus öngazolás lehetett.
- a Jézust érő qumráni hatás lehetőségének felméréséhez...

Ezen utolsó fejezet sem lehet azonban teljes az általam a könyv fő problémájaként érzékelt összehasonlítási időkülönbség újbóli ismertetése nélkül. Vermes ismét Fitzmyer-t idézi „a sémi tudományok egyik művelője az Atlanti-óceán túlsó partján azt hangoztatja, hogy az Újszövetség és a zsidó irodalmi hagyomány közötti összehasonlítás, különösen a filológiai összehasonlítás, csak abban az esetben lehet érvényes, ha kortársi dokumentumok összehasonlításán alapul. Más szavakkal, csakis a qumráni kéziratok és az i. sz. első századi feliratok lehetnek megfelelő összehasonlító anyag.” Vermes nem sokat vesződik a cáfolattal, elégségesnek érez annyit írni ellenvetésként, hogy „Mint már korábban rámutattunk, ez a vélemény nem helytálló.... továbbra is ez a legfőbb segítség és történelmi konklúzió a történelmi Jézus keresése során.”¹¹⁶

A sokat idézett jezsuita Joseph A. Fitzmyer professzor legismertebb munkái a The Anchor Bible kommentársorozatban jelentek meg, melyeket a Yale University Press adott ki. A Római levélhez, az Apostolok Cselekedeteihez vagy az első Korinthusi, illetve a Filemon levélhez írt kommentárjait magam is nagy haszonnal forgattam. Egyet tudok érteni a Vermes által is idézett megállapításával: „Eleve kedvemet szegik azok, akik azt állítják, hogy „történész”-ként írnak az evangéliumokról; hiszen ez egyenesen azt jelenti, hogy valahol már élesítik a fejszét.”¹¹⁷

Összegzés

Vermes könyvei hihetetlen gazdag háttérinformációkat nyújtanak Jézus életének zsidó környezetére vonatkozóan, mellyel eredményesen segíti visszahelyezni Jézust eredeti zsidó gyökereibe, de történészkénti meghatározása számomra nem volt sikeres, mivel az előzetes prekonceptióit nem igazolta, hanem a források bemutatása után, s nem azokból következtetésként levonva megismételte. Örömmel olvasnék történészi megközelítési

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 173 -

munkát is Jézusról, ahogy az általam nem elismert, de mindenképpen tudományosnak tartott forrás- és szövegkritikát is tanulmányozom; elsősorban azért, mert módszere és programja világosan ki van fejtve, így eredményei falszifikálhatók vagy verifikálhatók saját módszertanuk rendszerén belül. Elemzéseinek gyakorlatilag két szála van: egyrészt hatalmas rabbinikus irodalmi ismeretéből mindenre talál párhuzamokat, amiket elemez nyelvi, történeti és irodalmi szempontból; ez munkáinak óriási értéke; másrészt magát történészként definiálva olyan egyszerű hipotéziseket közöl minden elemzés és tény nélkül konklúciónak nevezve, mely bárki szájából elhangozhatna, aki nem hisz az evangéliumokban leírt események valóságában. Csak bízhatunk abban, hogy a felületes második szál nem adja fel a tanulmányozók kedvét a valóban értékes, sőt egyedülálló összehasonlító forrásismertetéskor.

Vermes könyvei kapcsán szeretném, ha legalább magyar nyelvterületen eljutnának arra az ismertségi és olvasottsági szintre, mint a veszélyforrásként kikiáltott Starck-Billerbeck kommentár, hogy a Jézus élete iránt érdeklődők az egyes evangéliumi eseményekhez, ha csak másodkézből is, de rabbinikus forrásokat olvashassanak, tágítva ezzel világképüket s visszahelyezzék a kereszténység Krisztusát a galileai helyszínekre; népe, a zsidóság körébe. A környezetébe visszahelyezett Jézus hidat képez ugyanis a keresztény zsidó kapcsolatban, továbbá segít megelőzni az antiszemitizmus – különösen a keresztény antiszemitizmus és antijudaizmus – erősödését, illetőleg feléledését.

Absztrakt. Vermes Géza: Jézus és a judaizmus világa című tanulmánykötete a szerző korábban elhangzott előadásainak szövegeit tartalmazza összegyűjtött, szerkesztett formában. Vermes történészként közelít az evangéliumok Jézusához, definíciója szerint az evangéliumokat akarja kutatni, hangsúlyozottan „a rendelkezésünkre álló újszövetségi szövegek alapján”. Elemzéseinek gyakorlatilag két szála van: egyrészt hatalmas rabbinikus irodalmi ismeretéből mindenre talál párhuzamokat, amiket elemez nyelvi, történeti és irodalmi szempontból; ez munkáinak óriási értéke; másrészt, történészként egyszerű hipotéziseket közöl minden elemzés és tény nélkül, azokat konklúciónak nevezve. Az elszórtan jelenlévő információk alapján azonban egyértelműen kiderül, hogy az Újszövetséget nem tekinti önmagában elégséges bizonyítéknak, annak nagy részét a szöveg- és formakritikai iskola elvei alapján szubjektíven szelektálja és elutasítja. Vermes könyvei megkerülhetetlenek a téma kutatói számára, mert hihetetlen gazdag háttérinformációkat nyújtanak Jézus életének zsidó környezetére vonatkozóan, mellyel eredményesen segíti visszahelyezni Jézust eredeti zsidó gyökereibe, de történészként levont következtetése nem hiteles, mivel az előzetes preconcepcióit nem igazolta a források bemutatása után. Vermes könyvei a jelzett problémák ellenére is szeretném, ha legalább magyar nyelvterületen eljutnának arra a szintre, mint az általa veszélyforrásként kikiáltott Starck-Billerbeck kommentár, hogy a Jézus élete iránt érdeklődők az egyes evangéliumi eseményekhez, ha csak másodkézből is, de rabbinikus forrásokat olvassanak, tágítva ezzel világképüket s visszahelyezzék a kereszténység Krisztusát a galileai helyszínekre, népe a zsidóság körébe, mely hidat képez ugyanis a keresztény zsidó kapcsolatban, továbbá segít megelőzni az antiszemitizmus – különösen a keresztény antiszemitizmus és antijudaizmus – erősödését, illetőleg feléledését.

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 174 -

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Adler, William; VanderKam, James (szerk.) (1986): Jewish Traditions in Early Christian Literature, Volume 4 Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity. Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum sorozat Volume: 3/4. – Brill Academic Publisher, Boston, Leiden.
- [2.] Bányai, Viktória; Komoróczy, Szonja Ráhel (szerk.) (2017): Bacher Vilmos emlékelőadások 1989–2013. Ünnepi kötet Komoróczy Géza 80. születésnapjára. Hungaria Judaica 35. / Studia Hebraica Hungarica 5. 166-177. o. Internet: http://real.mtak.hu/74659/1/emlekkonyv_0727.pdf (Letöltés: 2021.10.14) – Magyar Hebraisztikai Társaság és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.
- [3.] Bibó, István (2012): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In. Bibó István Munkái Centenáriumi Sorozat 8. kötet. Zsidókérdés. (BIM 8.) 93-95. – Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- [4.] Blau, Lajos (1914): Jézus hasonlatai a rabbinikus hasonlatok világításában. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos) 31. évf. 225-235. – [kiadó nincs megnevezve], Budapest.
- [5.] Blau, Lajos (1916): Márk evangéliumának új magyarázata. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos) 33. évf. 190-194. – [kiadó nincs megnevezve], Budapest.
- [6.] Braude, William G. (1968): Pesikta Rabbati. – Yale University Press, New Haven and London.
- [7.] Bultmann, Rudolf (1996): Jézus Krisztus és a mitológia. – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest.
- [8.] Bultmann, Rudolf (1998): Az Újszövetség teológiája. – Osiris Kiadó, Budapest.
- [9.] Casey, Maurice (2002): An Aramaic Approach to Q - Sources for the Gospels of Matthew and Luke. – University of Nottingham, Nottingham.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511487897>
- [10.] Cook, Michael J. (2012): Modern Jews Engage the New Testament – Enhancing Jewish Well-Being in a Christian Environment – Jewish Lights Publishing, Woodstock, Vermont.
- [11.] Czire, Szabolcs (2002): A JÉZUS-szeminárium, bemutatás és bírálat. Keresztény Magvető 108. évf. 4. szám. – Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- [12.] Dalman, Gustav (1893): Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar, and the Liturgy of the Synagoge. Text and Translations. – Cambridge, Deighton, Bell.
- [13.] Daube, David (1956): The New Testament and Rabbinic Judaism. – School of Oriental and African Studies, The University of London, London.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 149-182.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

- [14.] Enghy, Sándor (2024): Intertextualitás Strack és Billerbeck munkásságában. A szövegkezelés tanulságai II. (A tanulmány rövidebb formája megjelent a következő kötetben: Szécsi, József (szerk.) Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv 2023, Budapest, Keresztény-Zsidó Társaság, 2023, 30-41. Ezért kapta ez a tanulmány az előző folytatását jelentő II. sorszámot.) In. A fordítástól a parafrázisig. 34. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia. 175-187. – Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Alapítvány, Szeged.
- [15.] Enghy, Sándor (2024): Intertextualitás Strack és Billerbeck munkásságában. A szövegkezelés tanulságai III. In. Bibliai Hermeneutika avagy a bibliai szövegértelmezés változatai I. kötet. 33. Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia. 185-195. – Szegedi Nemzetközi Biblikus Konferencia Alapítvány, Szeged.
- [16.] Fitzmyer, Joseph A. (1993): Romans. (Anchor Yale Bible Series) Anchor Yale Bible Commentary. – Yale University Press, New Haven.
- [17.] Fitzmyer, Joseph A. (2000): The Letter to Philemon. (Anchor Yale Bible Series) The Anchor Yale Bible Commentary. – Yale University Press, New Haven.
- [18.] Fitzmyer, Joseph A. (2007): The Acts of the Apostles. (Anchor Yale Bible Series) Anchor Yale Bible Commentary. – Yale University Press, New Haven.
- [19.] Fitzmyer, Joseph A. (2008): First Corinthians. (Anchor Yale Bible Series) The Anchor Yale Bible Commentary. – Yale University Press, New Haven.
- [20.] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1998): The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus. – HarperCollins, San Francisco.
- [21.] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1999): The Gospel According to the Jesus Seminar. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- [22.] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1999). The Gospel of Jesus: According to the Jesus Seminar. – Polibridge Press, Santa Rosa.
- [23.] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (2000): The Once and Future Jesus (Lectures from the 1999 Once & Future Jesus Conference). – Polibridge Press, Santa Rosa.
- [24.] Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (2001): The Once and Future Faith (Lectures from the 2001 Once & Future Faith Conference). – Polibridge Press, Santa Rosa.
- [25.] Funk, Robert W.; Smith, Mahlon H. (1991): The Gospel of Mark: Red Letter Edition. – Polebridge Press, Sonoma.
- [26.] Funk, Robert W., Scott, Bernard Brandon; Butts, James R. (1998): The Parables of Jesus: A Report of the Jesus Seminar. – Polebridge Press, Sonoma.
- [27.] Funk, Robert W.; Hoover, Roy and the Jesus Seminar (1993): The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus. – Macmillan, New York.
- [28.] Funk, Robert W.; Hoover, Roy and the Jesus Seminar (1993): The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus. – Macmillan, New York.

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 176 -

- [29.] Gadó, János (2019): Jézus, a palesztin. Szombat. 2019.04.27. Internet: <https://www.szombat.org/politika/jezus-a-palesztin> (Letöltés: 2024.11.15.)
- [30.] Heller, Bernát (1894): Az evangéliumi parabolának viszonya az aggadahoz. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos, Mezey Ferenc) 11. évf. 1894. 336-361. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [31.] Hereford, R. Travers (1903): Christianity in Talmud & Midrash. – Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon.
- [32.] Hilton, Michael; Marshall, Gordian OP (1988): The Gospel and Rabbinic Judaism – A Study Guide. – KTAV Publishing House, New York.
- [33.] Hochmuth, Ábrahám (1894): A zsidóság és a kereszténység viszonya időszámításunk első két évszázadában 1-3. – Magyar Zsidó Szemle (szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József) 1. évf. 11-18, 81-88. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [34.] Hock, Ronald F. (1996): The Infancy Gospels of James and Thomas. (Scholars Bible). – Polebridge Press, Santa Rosa.
- [35.] Hoffmann, Paul; Kloppenborg, John S.; Robinson, James M. (2000): The Critical Edition of Q (Hermeneia). – Fortress Press, Minneapolis.
- [36.] Huber, Lipót (1936): Zsidóság és kereszténység Krisztustól a középkor végéig I-II. Kalocsa [reprint] – Artamondo Kiadó, Budapest.
- [37.] Károli, Gáspár (ford.) (2007): Szent Biblia. – Logos Bible Software, Bellingham.
- [38.] Kittel, Gerhard; Friedrich, Gerhard (szerk.) (1932): Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. – W. Kohlhammer, Stuttgart.
- [39.] Kittel, Gerhard; Friedrich, Gerhard (szerk.) (1977): Theological Dictionary of the New Testament. – Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids.
- [40.] Komoróczy, Géza (1997): Valódi történeti szintézisteremtő. Szombat. 1997.02.01. Internet: <https://www.szombat.org/archivum/valodi-torteneti-szintezisteremto> (Letöltés: 2021.10.14)
- [41.] Krausz, Sámuel (1891): Bar Pandera. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos, Mezey Ferenc) 8. évf. 456-461. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [42.] Krausz, Sámuel (1898): Jézus származásáról. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos) 15. évf. 343-350. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [43.] Lachs, Samuel Tobias (1987): A Rabbinic Commentary on the New Testament – The Gospels of Matthew, Mark and Luke. – KTAV Publishing House, Inc.: Hoboken, New Jersey / Anti-Defamation League of B'nai B'rith, New York.

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 177 -

- [44.] Lightfoot, John (1859): *Horae Hebraicae et Talmudicae* Hebrew and Talmudical exercitations upon the Gospels, the Acts, some chapters of St. Paul's Epistle to the Romans, and the First Epistle to the Corinthians. – Oxford University Press, Oxford.
- [45.] Lightfoot, John (1989): *Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica*. – Hendrickson, Peabody.
- [46.] Lówy, Mór (1894): *Még egyszer Bar-Pandera*. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos, Mezey Ferenc) 161-169. 11. évf. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [47.] Maier, Johann (1992): *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung* (Erträge der Forschung) [1978.] 2., Edition. – Wissenschaftliche Buchgesellschaft (wbg), Darmstadt.
- [48.] Miller, Robert J. (szerk.) (1994): *The Complete Gospels: Annotated Scholars Version*. – Harper Collins, San Francisco.
- [49.] Montefiore, Claude Goldsmid (1927): *Commentary to the Synoptic Gospel* [The synoptic gospels edited with an introduction and a commentary]. – Macmillan and Co., Limited, London.
- [50.] Montefiore, Claude Goldsmid (1930): *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*. – KTAV Publishing House Inc., New York.
- [51.] Neusner, Jacob (2000): *A Rabbi talks with Jesus*. rev. ed. – McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London, Chicago.
<https://doi.org/10.1515/9780773568396>
- [52.] Perls, Ábrahám (1889): *Jézus nevei a Tamudban*. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Bacher Vilmos, Bánóczi József) 6. évf. 193-200. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [53.] Perls, Ármin (1905): *Máté evangéliumának eredeti nyelve*. Magyar Zsidó Szemle (szerk. Blau Lajos) 22. évf. 52-59. – Athenaeum Kiadó, Budapest.
- [54.] Perrinre, Norman (1967): *Rediscovering the Teaching of Jesus*. – Harper and Row, New York.
- [55.] Perrinre, Norman (1969): *What is Redaction Chriticism?* (Szerk. Dan I. Via, Jr. A Guides to Biblical Scholarship sorozat kötete). – Fortress Press, Philadelphia.
- [56.] Rowland, Christopher; Morray-Jones, C.R.A. (szerk.) (2009): *The Mystery of God: Early Jewish Mysticism and the New Testament*. *Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum* sorozat. Volume: 12. – Boston Brill Academic Publisher, Leiden.
- [57.] Ruff, Tibor (2009): *Az Újszövetség és a Tóra*. – Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- [58.] Safrai, S. (1977): *Education and Study of the Torah in*. Safrai, S.; Stern, M. *The Jewish People in the First Century. Historical Geography, Political History, Social, Cultural and Religious Life and Institutions*. (*Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum* sorozat) II. kötet. 945-970. – Fortress Press, Philadelphia.
<https://doi.org/10.17104/9783406757020-1>

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 149-182.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 178 -

- [59.] Santala, Risto (1992): *The Messiah in the New Testament in the Light of Rabbinical Writings*. – Keren Ahvah Meshihit, Jeruzsálem.
- [60.] Santala, Risto (2001): *A Messiás az Újszövetségben a rabbinikus iratok fényében*. – Keresztyén Segítség Hídja, Budapest.
- [61.] Sárközi, Máttyás (2013): Jézus egyik legavatottabb kutatója. *Irodalmi Jelen* 2013.06.23. Internet: <https://irodalmijelen.hu/2013-jun-23-1333/sarkozi-matyas-jezus-egyik-legavatottabb-kutatoja> (Letöltés: 2024. 11. 15.)
- [62.] Schäfer, Peter (2009): *Jesus in the Talmud*. – Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- [63.] Schmidt, Daryl D. (1990): *The Gospel of Mark*. (Scholars Bible I. kötet). – Polebridge Press, Sonoma.
- [64.] Schürer, Emil (1898) *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jusu Christi*. – Hinrich, Leipzig.
- [65.] Schürer, Emil (2008): *A history of the Jewish people in the time of Jesus Christ: being a second and revised edition of a Manual of the history of New Testament times*. – Hendrickson, Brentwood.
- [66.] Schürer, Emil (2008): *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*. – T&T Clark, Edinburgh 1890. vol. 1-3. [Reprint] – Hendrickson Publisher, Brentwood.
- [67.] Shapira, Itzhak (2013): *Return of the Kosher Pig: The Divine Messiah in Jewish Thought*. – Messianic Jewish Publishers, Clarksville.
- [68.] Shulam, Joseph (1998): *A Commentary on the Jewish Roots of Romans*. – Lederer Messianic Publications, Baltimore.
- [69.] Stern, David H. (1992): *Jewish New Testament Commentary: A Companion Volume to the Jewish New Testament*. – Jewish New Testament Publications Inc., Clarksville.
- [70.] Stern, David H. (2010): *Restoring the Jewishness of the Gospel: A Message for Christians*. Revised ed. – Messianic Jewish Publishers, Ashland.

APPENDIX

¹ JJV 142. o. Vermes összefoglalása módszertana kapcsán.

² Bányai, Viktória; Komoróczy, Szonja Ráhel (szerk.) (2017): *Bacher Vilmos emlékelőadások 1989–2013. Ünnepi kötet Komoróczy Géza 80. születésnapjára*. *Hungaria Judaica* 35. / *Studia Hebraica Hungarica* 5. 166-177. o. Internet: http://real.mtak.hu/74659/1/emlekkonyv_0727.pdf (Letöltés: 2021.10.14) – Magyar Hebraisztikai Társaság és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

³ Internet: <https://www.szombat.org/archivum/valodi-torteneti-szintezisteremto> (Letöltés: 2021.10.14)

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 179 -

⁴ Vermes, Géza (1992): A holt-tengeri tekercek: Negyven év után. Értesítő 6. szám. 1992. június. Ford. Gera Magda, szerk. Komoróczy Géza. – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

⁵ Sárközi, Máttyás (2013): Jézus egyik legavatottabb kutatója. Irodalmi Jelen 2013.06.23. Internet:

<https://irodalmijelen.hu/2013-jun-23-1333/sarkozi-matyas-jezus-egyik-legavatottabb-kutatoja> (Letöltés: 2024. 11. 15.)

⁶ Strack, Hermann Leberecht & Billerbeck, Paul (1922): Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. – Beck, München. (1.Bd. Das Evangelium nach Matthäus. – 2.Bd. Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte. – 3.Bd. Die Briefe des Neuen Testaments und die Offenbarung Johannis. – 4.Bd. Exkurse zu einzelnen Stellen des Neuen Testaments. 2 v. – 5.Bd. Rabbinischer Index. Hrsg. von J. Jeremias; bearb. von K. Adolph. – 6.Bd. Verzeichnis der Schriftgelehrten. Geographisches Register. Hrsg. von J. Jeremias in Verbindung mit K. Adolph) Lásd pl. Internet: <https://archive.org/details/kommentarzumneue01stra> (Letöltés ideje: 2024. 11. 15.)

⁷ (1995): Osiris Kiadó, Budapest.

⁸ A trilógia felépítése: 1. ZSJ, 2. JJV, 3. A zsidó Jézus vallása (a továbbiakban: ZSJV)

⁹ JJV 13. o.

¹⁰ JJV 13 o.

¹¹ JJV 109. o.

¹² „a palesztinai zsidók” megfogalmazást szerencsétlennek és történelmietlennek érzem, amit pont ezért nem keresztény szerzők művei, hanem egy zsidó politikai és kulturális folyóiratban megjelent állítással szembesítenék: „Az állítással komoly vitát folytatni nyilván nem érdemes, sem az országot, sem az ott élőket nem nevezték így Jézus idejében. A Syria Palestina elnevezést a rómaiak mintegy száz évvel Jézus halála után, a Bar Kochba szabadságharc leverését (i. sz. 135) követően adták ennek a birodalomra (Szíriával együtt) betagozott területnek, éppen azért, hogy a zsidók emlékét is eltöröljék. A terület neve Jézus korában Judea volt a római szóhasználatban. A Palesztin(a) név nem szerepel a keresztény Bibliában, Izrael neve viszont 73 alkalommal fordul elő – úgy is, mint ország, úgy is, mint nép vagy közösség. A zsidó(k) terminus 185 alkalommal olvasható.” Gadó, János (2019): Jézus, a palesztin – Szombat. 2019.04.27. Internet: <https://www.szombat.org/politika/jezus-a-palesztin> (Letöltés: 2024.11.15.)

¹³ JJV 110. o.

¹⁴ BIM 8. 93-95.

¹⁵ JJV 126. o.

¹⁶ JJV 131 o.

¹⁷ JJV 7. o.

¹⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.) (1986): Exegézis szócikk. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára II. 496. o. – Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹⁹ JJV 8. o.

²⁰ Ehhez bővebben lásd Vermes, Géza (2000): Gondviselészerű véletlenek – Önéletrajz. – Osiris Kiadó, Budapest.

²¹ JJV 14-15. o.

²² JJV 34. o.

²³ JJV 13. o.

²⁴ JJV 12. o.

²⁵ Apostolok Cselekedetei 9:7.

²⁶ Pl. véleményem szerint /meggyőződéseem szerint/ úgy vélem.

²⁷ JJV 28. o

²⁸ JJV 11. o.

²⁹ JJV 133-134. o.

³⁰ Még ha röviden is ld. Stark-Billerbeck, Vol. I. Vorwort VI., Gerhard Kittel TDNT, Volume I. Preface VII-IX.

³¹ Pl. ZSJ 254-255. o.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 149-182.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

³² JJV 151. o.

³³ ZSJ 141. o.

³⁴ JJV 10. o.

³⁵ ZSJ 159. o.

³⁶ ZSJ 165. o.

³⁷ ZSJ 183. o.

³⁸ ZSJ 203. o.

³⁹ ZSJ 188. o.

⁴⁰ Tegyük hozzá, hogy a JJV hét oldal, a ZSJV hat oldal bibliográfiai adatot tartalmaz a kötet végén. (Bár a ZSJ önálló bibliográfiát nem tartalmaz részletes jegyzetapparátussal ellátott.)

⁴¹ ZSJ 192. o.

⁴² ZSJ 194-195. o.

⁴³ ZSJ 228. o.

⁴⁴ Czire, Szabolcs (2002): A JÉZUS-szeminárium, bemutatás és bírálat. Keresztény Magvető 108. évf. 4. szám. – Unitárius Egyház, Kolozsvár.

⁴⁵ Lásd a Jézus-Szeminárium kiadványait:

- Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1998): *The Acts of Jesus: The Search for the Authentic Deeds of Jesus*. – HarperCollins, San Francisco.
- Funk, Robert W., Roy Hoover and the Jesus Seminar (1993): *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*. – Macmillan, New York.
- Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1999): *The Gospel According to the Jesus Seminar*. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (1999): *The Gospel of Jesus: According to the Jesus Seminar*. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (2001): *The Once and Future Jesus (Lectures from the 1999 Once & Future Jesus Conference)*. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- Funk, Robert W. and the Jesus Seminar (2001): *The Once and Future Faith (Lectures from the 2001 Once & Future Faith Conference)*. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- Funk, Robert W. with Mahlon H. Smith (1991): *The Gospel of Mark: Red Letter Edition*. – Polebridge Press, Sonoma.
- Funk, Robert W., Bernard Brandon Scott & James R. Butts (1998): *The Parables of Jesus: A Report of the Jesus Seminar*. – Polebridge Press, Sonoma.
- Hock, Ronald F. (1996): *The Infancy Gospels of James and Thomas. (Scholars Bible)*. – Polebridge Press, Santa Rosa.
- Miller, Robert J. (szerk.) (1994): *The Complete Gospels: Annotated Scholars Version*. – Harper Collins, San Francisco.
- Schmidt, Daryl D. (1990): *The Gospel of Mark. (Scholars Bible I. kötet)*. – Polebridge Press, Sonoma.
- Tatum, W. Barnes (1994): *John the Baptist and Jesus: A Report of the Jesus Seminar*. – Polebridge Press, Sonoma.

⁴⁶ ZSJ 245. o.

⁴⁷ ZSJ 247. o.

⁴⁸ ZSJ 115. o.

⁴⁹ Funk, Robert W., Roy Hoover and the Jesus Seminar (1993): *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*. – Macmillan, New York:

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 181 -

⁵⁰ Tudom, hogy a ZSJ írásakor ez a könyv még nem volt elérhető, de számomra a leginkább áttekinthető megoldás az alábbi kiadás: Hoffmann, Paul; Kloppenborg, John S.; Robinson, James M. (2000): *The Critical Edition of Q (Hermeneia)*. – Fortress Press, Minneapolis. Valamint Casey, Maurice (2002): *An Aramaic Approach to Q - Sources for the Gospels of Matthew and Luke*. – University of Nottingham, Nottingham.

⁵¹ ZSJ 263. o.

⁵² ZSJ 183-186. o.

⁵³ JJV 43, 72, 77, 94 és 102. o.

⁵⁴ (1969): Fortress Press, Philadelphia.

⁵⁵ (1967): Harper and Row, New York.

⁵⁶ Czire, Szabolcs (2002): A JÉZUS-szeminárium, bemutatás és bírálat. *Keresztény Magvető* 108. évf. 4. szám. – Unitárius Egyház, Kolozsvár.

⁵⁷ ZSJ 246. o.

⁵⁸ ZSJ 256. o.

⁵⁹ ZSJ 105. o.

⁶⁰ ZSJ 136. o.

⁶¹ ZSJ 273. o.

⁶² ZSJ 285. o.

⁶³ Talán csak azt az általánosságot, hogy Jézus és tanítványai is csodálatos gyógyításokat végeztek. (tHul 2:22) ZSJ 105. o.

⁶⁴ (1936) Artamondo Kiadó, Budapest.

⁶⁵ ibid 1. kötet 226. o.

⁶⁶ ibid 1. kötet 190. o.

⁶⁷ JJV 203. o.

⁶⁸ Princeton University Press, Princeton and Oxford.

⁶⁹ JJV 183. o.

⁷⁰ JJV 220. o.

⁷¹ JJV 231. o.

⁷² JJV 183 o.

⁷³ (2000): rev. ed. – McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, London, Chicago.

⁷⁴ KTAV Publishing House Inc., New York.

⁷⁵ KTAV Publishing House Inc., Hoboken, New Jersey / Anti-Defamation League of B'nai B'rith, New York.

⁷⁶ Jewish Lights Publishing, Woodstock, Vermont.

⁷⁷ Itt kell megemlítenem, hogy a Vermes által átdolgozott Schürer (Schürer, Emil (1890): *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*. Vol. 1-3. – T&T Clark, Edinburgh; (2008): Reprinted Hendrickson Publisher, Brentwood.), amit könyveiben rendszeresen megemlít saját szavai szerint „teljes mértékben megújított és átdolgozott” anyag annak elismerésével, hogy „a tartalmat pedig gondosan megtisztítottuk” 118. o. – Bár nem derül ki mitől. (A New English Version. Revised and Edited by Vermes, Geza; Miller, Fergus and Black (2014): *Matthew*. Vol. 1-3. – T&T Clark, Bloomsbury.)

⁷⁸ (1903): Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon.

⁷⁹ (1956): School of Oriental and African Studies, The University of London, London.

⁸⁰ (1988): KTAV Publishing House, New York.

⁸¹ (2009): József Műhely Kiadó, Budapest.

⁸² Veszélyessége ellenére Vermes is hivatkozta bőven ld. pl.: 82, 94, 98, 115, 150. o.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(1): 149-182.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Wintermantel: Vermes Géza – [Géza Vermes]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.1.149-182>

- 182 -

⁸³ JJV 43-44. o.⁸⁴ ZSJ 11. o.⁸⁵ ZSJ 178. o.⁸⁶ JJV 115. o.⁸⁷ JJV 116. o.

⁸⁸ Tegyük hozzá a gondolathoz, hogy a vélemény Vermes részéről azért is érthetetlen, mert angol nyelvterületen pont ő tette közkincsé a qumráni szövegeket, melyekre érthetetlen, hogy miért nem áll fenn az az elvárás, hogy eredetiben és ne fordításban olvassuk a rabbinikus iratokhoz hasonlóan. Ld. Vermes, Geza (2011): *The Complete Dead Sea Scrolls in English. Revised (7th Edition).* – Penguin Classic, London.

⁸⁹ Strack, Hermann L. & Billerbeck, Paul (2021-2022): *A Commentary on the New Testament from the Talmud & Midrash Vol. 1-3.* (Vol. 1. 2022., Vol. 2. 2022., Vol. 3. 2021.) – Lexham Press, Bellingham.

⁹⁰ JJV 135. o.⁹¹ ZSJ 92. o.⁹² JJV 130. o.⁹³ JJV 52. o.⁹⁴ JJV 134. o.⁹⁵ JJV 125. o.⁹⁶ JJV 125. o.⁹⁷ ZSJ 96. o.⁹⁸ JJV 137. o.⁹⁹ JJV 142. o.¹⁰⁰ JJV 144. o.¹⁰¹ ZSJ 242-243. o.¹⁰² JJV 159. o.¹⁰³ JJV 159. o.¹⁰⁴ JJV 160. o.¹⁰⁵ 41. o.¹⁰⁶ JJV 160. o.

¹⁰⁷ A magyarázat nemhogy segítene, de még zavaró is. (A homályos által még homályosabb.)

¹⁰⁸ ZSJ 156. o.¹⁰⁹ ZSJ 157. o.¹¹⁰ JJV 146. o.¹¹¹ JJV 148. o.¹¹² JJV 151. o.¹¹³ ZSJ 73. o.¹¹⁴ ZSJ 239. o.¹¹⁵ ZSJ 151. o.¹¹⁶ JJV 202-203. o.¹¹⁷ ZSJ 16. o.